

CSÚCS SÁNDOR

A permi vokalizmus története

This paper is describing the history of first syllable Permic vowel system according to a new concept. It does not accept the traditional view of Lytkin – Itkonen – Rédei, which states that 4 heights should be reconstructed to the Proto-Permic period.

The author summarises the reflexes of Uralic, Finno-Ugric and Finnic-Permic vowels in a chart, which proves that the system itself did not alter much: only two phonemes (\bar{a} , \bar{u}) were added to the previous set of vowels.

As a result of Proto-Permic sound changes, on the other hand, the frequency of every vowel underwent a change. These processes took place slowly and in every word concerned separately. Thus, an original $*\bar{a}$, provided it began changing in the earliest phase, could as well turn into an \bar{u} by the end of Proto-Permic changes, or may have stopped at any stage of the process. The sound changes that can be considered to be regular are as follows: $\bar{a} \rightarrow a \rightarrow \bar{a} \rightarrow o \rightarrow u \rightarrow (\bar{u}) \rightarrow \bar{u}; \bar{a} \rightarrow e \rightarrow i \rightarrow \bar{u}; e \rightarrow \bar{o} \rightarrow o; \bar{o} \rightarrow \bar{o}; \bar{u} \rightarrow \bar{u}$

Dolgozatom célja kettős: egyrészt a permi nyelvek (a votják és a zürjén) első szótagi vokalizmusával kapcsolatos kutatási eredmények rövid összefoglalása, másrészt néhány új szempont és munkahipotézisnek tekinthető megoldás bemutatása az őspanmi vokalizmus rekonstrukciójában és az előpermitől (előpermi = az uráli, a finnugor és a finn-permi alapnyelv összefoglaló elnevezése) az őspanmin keresztül a mai dialektusokig vezető változások sorozatában.

Az itt előadott gondolataimat, javaslataimat magam sem tekintem véglegesnek. Szükségesnek tartom velük kapcsolatban a józan szkepticizmust: további kutatásukat, ellenőrzésüket, alátámasztásukat, esetleg módosításukat. Úgy gondolom, hogy az általam bemutatott modell egyike a permi hangtörténet lehetséges modelljeinek, amelyek inkább kiiegészítik, mintsem kizárják egymást, hasonlóan ahhoz, ahogy a modern fizikában a különböző atommodellek – Heisenberg szerint – a valóság különböző aspektusait ragadják meg. Önmagában egyik sem képes a teljes valóság visszaadására a maga bonyolultságában, de valamit mindegyik felmutat belőle.

A hangváltozásokkal kapcsolatban a továbbiakban többször használok a „bizonytalansági elv” terminust. Ez tulajdonképpen a hangváltozások tendenciaszerűségének más formában történő megfogalmazása. A modern atomfizikából kölcsönzött kifejezés azt jelenti, hogy egy hangváltozás iránya minden egyes beszélő vagy közösség nyelvében és/vagy minden egyes szóban teljes bizonyossággal nem határozható meg. Tehát ugyanaz a hang egy időben több irányba is fejlődhet, illetve egyéni és területi (nyelvjárási) eltérések is kialakulhatnak. Ez az elv tulajdonképpen nem új, következetes alkalmazása mégis új kutatói magatartást kíván: azt, hogy ne törekedjünk mindenáron és görcsösen a szabálytalannak vélt esetek megmagyarázására, hanem fogadjuk el a „szabálytalant, a megmagyarázhatatlant”, mint a „szabályos, a normális” szerves, elszakíthatatlan tartozékát.

[Itt jegyzem meg, hogy a rekonstruált EP alakok szinte kivétel nélkül az UEW-ből származnak. Erre a példánál külön utalás nincs. A rekonstruált alakok előtt általában elhagytam a csillagot (*), ha a szöveggörnyezetből egyértelműen következik, hogy rekonstruktumról van szó. VT és ZR hangok és szavak megfeleltetésekor mindig a votják alak áll elől. Ezt nem mindig jelölöm külön.]

Korábbi kutatások

Valószínűleg igaza van Décsy Gyulának, amikor így ír az *Ural-Altäische Jahrbücher* emlékezetes Martinus Fogelius emlékkötetében: „Der Vokalismus der permischen Sprachen gehört zu den meisten untersuchten Themen der *fiugr. Sprachvergleichung*” (Décsy 1969b: 202). (Rövid tudománytörténeti áttekintésben csak a permi vokalizmuskutatás fővonalába tartozó kutatókkal és művekkel foglalkozom. Az előzmények részletesebb összefoglalását l. Itkonen 1954: 152–155 és Lytkin 1964: 4–18.)

A sort a permi nyelvek egyik legjelentősebb gyűjtője és számos más témában is úttörő kutatója, Yrjö Wichmann nyitotta meg. 1897-ben jelent meg különnyomatként *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische* c. műve, ennek változatlan második kiadása pedig 1915-ben (MSFOu. 36). Mint az előszóból kitűnik a szerző E. N. Setälä előző évben megjelent híres-hírhedt *Über Quantitätswechsel im Finnisch-ugrischen* (JSFOu. 14/3) c. előzetes közleményének az alapnyelvi magánhangzók mennyiségi-minőségi váltakozására vonatkozó – tévesnek bizonyult – tételét választotta a permi magánhangzó-történet magyarázó elvéül: „Setäläs Arbeit veranlasste mich meine Aufmerksamkeiten besonders auf die Frage zu richten, ob und in welchem Grade der genannte Vokalwechsel im Wotjakischen seinerseits eine derartige Auffassung stützen konnte. Meine Schlussfolgerungen bezüglich

des Vokalismus der ersten Silbe und der Akzentverhältnisse im Urpermischen weisen auf einen früheren neben einander laufender Akzent- und Vokalwechsel hin, welcher Umstand also für Setäläs Theorie zu spechen scheint. Eine direkte Antwort auf Fragen von permischem Standpunkt aus wird aber erst durch eine Untersuchung der Lautgeschichte des Urpermischen möglich sein.” (i.m. IV).

Az ősermi vokalizmusnak az idézetben említett kutatására – legalábbis Setälä elméletének szellemében – soha nem került sor, véglegesnek tekinthetjük tehát ezzel kapcsolatban Wichmann megállapítását, amely szerint: „Der urpermische Vokalwechsel, wenigstens derjenige der späteren urpermischen Zeit, war ohne Zweifel ebenso unregelmässig und sporadisch, wie der Vokalwechsel auch jetzt im Wotjakischen und Syrjänischen (i.m. 87)”. A fenti megállapításból logikusan következik (Bár ezt Wichmann – tudomásom szerint – soha sem mondta ki.), hogy a zürjén–votják magánhangzó-megfelelések, illetve a permi hangtörténet általában magánhangzó-váltakozások feltevésével nem magyarázhatók, tehát a permi vokalizmus nem támogatja a Setälä-féle elméletet.

Ami azonban Wichmann művében a két idézet között található, az zömében időtállóan bizonyult: a nyelvi adatok pontos, megbízható összegyűjtése; számos, főleg jövevénytiszavakban jelentkező votják nyelvjárási hangmegfelelés plauzibilis magyarázata; a zürjén–votják hangmegfelelések számszerű pontoságra is törekvő összeállítása. Itkonen is úgy vélekedik Wichmann művéről, hogy „dessen Hauptverdienst in dem reichhaltigen Material liegt” (Itkonen 1954: 154), és kisebb korrekciókkal maga is megbízhatóknak tartja és kiindulásul fogadja el Wichmann zürjén–votják hangmegfelelési statisztikáit.

Mivel ezek a statisztikák képezik mind a mai napig az összehasonlító permi vokalizmuskutatás alapját, talán nem lesz érdektelen táblázatos bemutatásuk. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy Wichmann kifejezetten sehol nem ad meg egy rekonstruált ősermi magánhangzó-rendszert, de megfeleltetési rendszeréből úgy tűnik, hogy ő az őspermire is a hét magánhangzóból álló ún. általános permi vokalizmust tette fel, szórványos és szabálytalan magánhangzó-váltakozásokkal.

A közölt számadatokat Wichmann nem tartja abszolút érvényűeknek (vö. „Die angeführten statistischen Angaben können natürlich nicht als endgültig angesehen werden; ich habe sie erwähnt nur um das gegenseitige Zahlverhältnis der verschiedenen Wortgruppen zu beleuchten.” (i.m. 82), és mi sem tarthatjuk azoknak. Ugyanakkor az is világos, hogy egész más egy megfeleltetés megítélése ha 40 vagy akár 100 példa van rá, mint akkor, ha csak néhány szóban fordul elő. Wichmann úgy véli, hogy kb. 500 esetben ugyanazok a magánhangzók felelnek meg egymásnak, míg további 500 esetben eltérők. Az én számításaim ezt megerősítik, mert a fenti táblázatban szereplő megfelelések 505 esetben azonosak, 451 esetben eltérők, 47 ritka megfelelés pedig nem szerepel a táblázatban.

Századunk 20-as éveiben Bubrich foglalkozott a permi vokalizmus kérdésével (Bubrich 1929), aki a 40-es években még egyszer visszatért a témához (Bubrich 1948).

Ekkor (a 20-as években) kezdte meg V. I. Lytkin is a kérdéskör kutatását, amelyet azután szinte élete végéig folytatott. E tárgyban írt összefoglaló monográfiája 1964-ben jelent meg, ennek ismertetésére még visszatérek.

Zürjén	Votják	Az előfordulás száma
<i>a</i>	<i>a</i>	100
<i>a</i>	<i>o</i>	6
<i>a</i>	<i>u</i>	20
<i>o</i>	<i>a</i>	18
<i>o</i>	<i>wa</i>	8
<i>o</i>	<i>o</i>	15
<i>o</i>	<i>u</i>	130
<i>o</i>	<i>ü</i>	15
<i>o</i>	<i>e</i>	10
<i>u</i>	<i>u</i>	140
<i>u</i>	<i>ü</i>	35
<i>ô</i>	<i>ô</i>	40
<i>ô</i>	<i>ü</i>	17
<i>ô</i>	<i>o</i>	40
<i>ô</i>	<i>u</i>	12
<i>ô</i>	<i>e</i>	40
<i>ü</i>	<i>ü</i>	110
<i>ü</i>	<i>u</i>	15
<i>ü</i>	<i>i</i>	10
<i>e</i>	<i>e</i>	40
<i>e</i>	<i>i</i>	8
<i>e</i>	<i>a</i>	7
<i>e</i>	<i>o</i>	40
<i>e</i>	<i>ô</i>	10
<i>i</i>	<i>i</i>	60
<i>i</i>	<i>ü</i>	10

A gyakoribb első szótagi zürjén–votják magánhangzó-megfelelések
Wichmann 1915 alapján

1944-ben adta ki Wolfgang Steinitz nagy vitát kiváltó finnugor hangtörténetét (Steinitz 1944, 1964). Ebben néhány lapot (124–131) szentel a permi vokalizmusnak is. Steinitz úgy véli, hogy az őspemire a már említett hét magánhang-

zóból álló rendszer volt jellemző, és más nyelvekhez hasonlóan az őspermire is feltesz paradigmatis magánhangzó-változásokat. Ma már megállapítható, hogy Steinitz módszerei és elképzelései a vokalizmuskutatás területén többségükben nem állták ki az idő próbáját. Az eltelt néhány évtizedben a hangtörténeti kutatás többnyire nem a Steinitz által lefektetett síneken haladt. Azt azonban el kell ismerni, hogy Steinitz vitatható teóriájának serkentő, sőt provokáló hatása volt, s így – ha közvetve is – előrevitte a kutatást.

Steinitz elméletének kritikájaként jelent meg Erkki Itkonen *Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen, insbesondere im Mordwinischen* (Itkonen 1946: 222–337) c. műve, majd ennek logikus folytatásaként a *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen* (Itkonen 1954: 149–345).

Itkonennak ez a műve széles alapokon nyugvó, szilárd, harmonikus építmény, a klasszikus nyelvhasználati módszer iskolapéldája. Kiemelkedő szellemi teljesítmény, s ezt annak is el kell ismernie, aki nem mindenben tud egyetérteni Itkonen módszertani elveivel és/vagy konkrét kutatási eredményeivel.

Úgy látszik maga Itkonen is véglegesnek tekintette eredményeit, mert a zárófejezetben így ír: „Die Auffassung, dass man in beiden Sprachgruppen als Ausgangspunkt der Entwicklung ein System anzunehmen hat, das dem im Ostseeфинischen anzutreffenden ähneln, lässt sich nicht nur gut begründen, sondern erscheint überhaupt als die einzig mögliche” (Itkonen 1954: 341. Én ritkítottam. Cs. S.). De erre mutat az a visszautasítás is, amellyel Itkonen az elméletével kapcsolatos kritikái megjegyzéseket fogadta (l. Itkonen 1969a, 1969b; 1975).

Itkonen a következő táblázatban bemutatott zürjén–votják hangmegfeleléseket tartja szabályosnak.

A táblázat 717–728 etimológia adatait tartalmazza, s az itt feltüntetettek kivül elég nagyszámú szabálytalan, eltérő megfelelést is felsorol: *Abweichende Lautverhältnisse* cím alatt 10 típusban 172 konkrét esetet. Ezek közül némelyik elég gyakori, így például a zürj. *u* ~ votj. *ü* megfelelésre 35 példa van. Azokkal a megfelelésekkel egyáltalán nem foglalkozik, amelyek gyakorisága 10 alatt van, pedig azok is szépszámúak (vö. i.m. 322).

A táblázatból kitűnik, hogy Itkonen az őspermi hangok rekonstruálásakor valamivel nagyobb mértékben támaszkodott a zürjénre (annak is SO és főleg PO nyelvjárásár), mint a votjákra.

A következő táblázat Itkonen előpermi (= finnugor) és belőle származtatott őspermi rendszerét mutatja be.

A két rendszer azonos számú fonémát tartalmaz, a köztük megállapított összefüggések azonban meglehetősen bonyolultak, mindegyik őspermi magánhangzónak több előpermi előzménye van (l. i.m. 322–327).

Őspermi	Zürjén	Votják	Az előfordulások száma
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	70
<i>o</i>	<i>o</i> , SO PO <i>o</i>	<i>u</i> () <i>a</i>	55 7
<i>ó</i>	<i>o</i> , SO <i>ó</i> PO <i>u</i> ()	<i>u</i> () <i>wa</i> <i>ü</i> (<i>< *u</i>)	50 10 15
<i>u</i>	<i>u</i> , PO <i>u</i> () <i>ô</i> , PO	<i>u</i> () <i>o</i> <i>a</i>	140 40 10–11
	<i>ô</i> , PO	<i>ô</i> (<i>> ü</i>)	40–50
<i>ü</i>	<i>ü</i> , PO	<i>ü</i>	110
<i>ε</i>	<i>ô</i> , PO	<i>e</i> (<i>ä</i> , <i>ô</i>)	40
<i>e</i>	<i>e</i> , PO <i>e</i>	<i>e</i> <i>o</i>	15 25
<i>é</i>	<i>e</i> , PO <i>i</i>	<i>e</i> <i>o</i>	15 15
<i>i</i>	<i>i</i> , PO <i>i</i>	<i>i</i>	60

Első szótagi zürjén–votják magánhangzó-megfelelések
Itkonen 1954

Előpermi			Őspermi		
<i>a</i>		<i>ä</i>	<i>a</i>		<i>ε</i>
<i>o</i> - <i>ö</i>		<i>e</i> - <i>ē</i>	<i>o</i>		<i>e</i>
<i>u</i> - <i>ü</i>	<i>ü</i>	<i>i</i> - <i>ī</i>	<i>ó</i>		<i>é</i>
			<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>

Itkonen előpermi (= finnugor) és belőle származtatott őspermi rendszere

Itkonen a hangváltozások okait magyarázva többször említi a rendszerkényszeret és a hangok gyakoriságát. Úgy véli, hogy az őspermiben egyes magánhangzók a rendszerkényszer (Systemzwang) hatására keletkeztek, vagyis a rendszerben mutatkozó üres helyek betöltésére. Az új hangok azután, hogy helyüket megszilárdítsák, frekvenciájukat szabálytalan, szórványos hangváltozások révén növelték; ezekben a hangváltozásokban a hangkörnyezet hatása is közrejátszott. Így pl. az előpermi **i*-ből *r* előtt őspermi **e*, *z* előtt őspermi **é* lett, s ezáltal az őspermi **ó*-nak és **ü*-nek létrejött az addig hiányzó palatális megfelelője. Az őspermi **ε* keletkezését is a rendszerkényszerrel magyarázza (i.m. 338).

A hangkörnyezetnek nagy jelentőséget tulajdonít az általa szabályosnak tekintett hangváltozások magyarázatában is. A zürjén *e*-nek votják *e* vagy *o* felelhet meg. Ezekben az esetekben Itkonen őspermi **e*-t vagy **é*-t tesz fel, s a kettős votják megfelelést úgy magyarázza, hogy palatális mássalhangzók mellett az *e* megmaradt a votjában, labiális mássalhangzók, valamint *g*, *k*, *r*, *ɬ* mellett pedig *o*-vá vált.

Több évtizedes permi vokalizmuskutatásainak (l. pl. Lytkin, 1930, 1952a, 1952b, 1957, 1961) betetőzéseként 1964-ben jelentette meg V. I. Lytkin, *Istoričeskij vokalizm permskich jazykov c. monográfiáját* (Lytkin 1964). Az ebben található gazdag etimológiai anyag később a zürjén etimológiai szótár (ESK) alapjául szolgált.

Lytkin kutatásait nem terjesztette ki az őspermi koron túlra, tehát az őspermi magánhangzórendszert rekonstruálta, és levezette belőle a mai permi nyelvek és nyelvjárások vokalizmusát. Az ezek között mutatkozó tipikus hangmegfeleléseket táblázatosan is összefoglalta (Lytkin 1964: 231–233). Érdeemes megismerni ezzel a táblázattal, amely szemléletesen mutatja, mennyiben tér el Lytkin rekonstrukciója Itkonenétől. (Megjegyzés: Lytkin táblázatát némileg egyszerűsített formában, de lényegi változtatás nélkül közlöm.)

Lytkin táblázata 953 etimológia adatát tartalmazza, de ezek közül 173-nak nincs votják megfelelője, a fenti táblázat tehát 780 permi etimológián alapszik.

A táblázatból kitűnik, hogy Lytkin (1) hárommal több magánhangzót rekonstruál az őspermiben, mint Itkonen. (2) A zürj. *ü*~votj. *ü* megfeleltetést mutató szavak esetén PP *** -t tesz fel.

A három palatális, labiális magánhangzó (**ö*, **□*, **ü*) rekonstruálását azzal indokolja, hogy ezeknek eltérő folytatói vannak a mai nyelvjárásokban, mint veláris, illetve centrális megfelelőiknek. Tehát pl. a PP **u* mellett azért tesz fel PP **ü*-t, mert az előbbinek *u*, az utóbbinak *ü* folytatója van a délnyugati votják nyelvjárásokban. Lytkin tehát következetesen (talán túlságosan is következetesen) alkalmazta a klasszikus módszert. Munkájának másik módszertani jellemzője, hogy – mint láttuk – egyes esetekben döntő fontosságot tulajdonít bizonyos votják nyelvjárásoknak is. A későbbiekben többen is feleslegesnek, illetve nem meggyőzőnek tartották az őspermi **ö*, **□*, **ü* sor feltevését (l. Itkonen 1967: 143–144; Korenchy 1974: 38–39).

Itkonen és Lytkin alapvető fontosságú műveinek jelentős inspiráló hatása volt. Ezt mutatják a 60-as és 70-es években végzett és publikált kutatások.

A klasszikusnak tekinthető Itkonen – Lytkin-féle őspermi rekonstrukciótól mind módszertanilag, mind eredményeiben talán R. T. Harms távolodott el leginkább (Harms 1967). Ő alkalmazta elsőként a megkülönböztető jegyekkel operáló fonológia módszereit a permi vokalizmuskutatásban. Ezt a kísérletet nem tarthatjuk sikeresnek. A Harms által megállapított szabályok túlságosan bonyo-

lultaknak tünnek, nehezen érthető, de legnagyobb hibájuk az, hogy nem képesek jobban megmagyarázni az őspemiben, illetve a zürjében és a votjában lezajlott hangváltozásokat, mint a korábbi elméletek. A bonyolult apparátus felhasználása tehát nem járt számottevő előnyökkel.

Őspermi	Zürjén	Votják	Az előfordulások száma
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	91
		<i>u</i>	27
ε	\hat{o} , PO	$e(\hat{o})$	37
\hat{O}	<i>o</i> , SO \hat{O} , PO <i>o</i>	<i>u</i>	70
		<i>a</i>	8
\acute{o}	<i>o</i> , SO, AZR \acute{o} , PO	<i>u</i>	24
	<i>u</i>	<i>wa</i>	10
		<i>a</i>	3
<i>e</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	25
		<i>e</i>	12
\acute{e}	<i>e</i> , AZR \acute{e} , PO <i>i</i>	<i>o</i>	13
		<i>e</i>	8
	\hat{o} , PO	<i>o</i>	44
		<i>a</i>	10
	\hat{o} , PO	\hat{o} , SW, B <i>e</i>	17
		\ddot{u} , SW B	13
		<i>u</i>	7
	<i>o</i> , SO AZR \acute{o} , P \hat{o} , PO	\ddot{u} , SW B	4
		\hat{o} , SW, B <i>e</i>	3
\ddot{o}	\hat{o} , PO	\hat{o} , SW, B <i>e</i>	5
		<i>a</i>	2
		<i>u</i>	4
	<i>u</i>	<i>e</i>	2
□	<i>o</i> , SO AZR \acute{o} , PO <i>u</i>	<i>u</i> , SW, B	28
		<i>e</i>	3
	\ddot{u} , PO	\ddot{u} , SW, B	110
		<i>u</i>	11
<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	67
<i>u</i>	<i>u</i>	<i>u</i>	88
		\ddot{u} , SW, B	12
\ddot{u}	<i>u</i>	<i>u</i> , SW, B	16
		\ddot{u}	6

Első szótagi zürjén–votják magánhangzó-megfelelések Lytkin 1964 alapján

Harms másik módszertani újítása, hogy számos egyidejűleg, illetve egymás után létezett nyelvjárást feltételez az egyes alapnyelvekben (az őspirmiben pl. 16-ot, az őszürjénben 5-öt) és ezek későbbi keveredésével, egymásra hatásával, a köztük létrejött kölcsönzésekkel magyarázza a mai hangképviseletek kialakulását. Egyszerű és kényelmes magyarázó elv ez, amely azonban valójában nem magyaráz semmit, hanem a mai különbségeket alapnyelvi (nyelvjárási) különbségekre vezeti vissza. Aligha tagadható, hogy pl. az őspermi alapnyelvnek lehetnek nyelvjárásai, de jóformán semmit sem tudhatunk arról, melyek voltak ezek a nyelvjárások és milyen tulajdonságokkal rendelkeztek. Ha tehát azt mondjuk: a mai eltérő hangképviseletek alapnyelvi nyelvjárási különbségekkel magyarázhatók, viszont a feltett alapnyelvi nyelvjárások valamikori meglétét éppen ezek az eltérő hangképviseletek bizonyítanák, akkor okoskodásunk nem nevezhető logikailag jól megalapozottnak. Jogosnak kell tehát tartanunk Itkonen határozott bírálatát Harms módszereiről (Itkonen 1969b: 93–94).

lax vowels				tense vowels		
<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>ū</i>	<i>u</i>	<i>ii</i>	□□	<i>uu</i>
<i>e</i>			<i>o</i>	<i>ee</i>		<i>oo</i>
		<i>a</i>			<i>aa</i>	

Harms őspermi rendszere

Mint látható a feszes magánhangzókat hosszúaknak jelöli, de a feszességi oppozíció valóságos jellege felől bizonytalanságban hagyja az olvasót (vö. „The physical nature of tenseness must remain an open question.” Harms 1967: 171), bár felveti azt a lehetőséget, hogy a magánhangzók feszessége a hangsúllyal lehetett összefüggésben. Ilyen körülmények között nehéz értékelni Harms őspermi rendszerét. Annyi mindenesetre elmondható róla, hogy – bár 15-re szaporította az őspermi magánhangzók számát – sem a fonémák hasadásának, sem összeolvadásának feltevését nem tudta megfeleltetési rendszeréből kiküszöbölni (l. táblázatát, i.m. 170–171). A korábbi nézetektől való eltávolodás tehát ezen a téren sem járt eredménnyel. Egyes Harms által feltett hangváltozások (pl. $PP^* \rightarrow *e > PV^*$, $PP^* \rightarrow PV^*$) pedig kifejezetten valószínűtlennek, sőt lehetetlennek tűnnek.

1968 júniusában Hamburgban rendezték meg a Martinus Fogelius szimpóziumot, amelynek egyik központi témája a finnugor összehasonlító hangtan volt. (A szimpózium anyagát l. UAJb 41.) Ennek keretében hangzott el Rédei Károly

előadása is (Rédei 1969). Sok új szempontot felvonultató tanulmányában Rédei a finnugor alapnyelvtől a mai állapotig követi nyomon a permi vokalizmus alakulását. A finnugor alapnyelvre nyolc rövid magánhangzóból álló rendszert tesz fel:

	<i>a</i>		<i>ä</i>
<i>o</i>	<i>ô</i>		<i>e</i>
<i>u</i>		<i>ü</i>	<i>i</i>

Az őspermiben korai őspermi és kései őspermi rendszereket rekonstruál (l. a táblázatot).

Rédei korai őspermi rendszere Lytkinéhez áll közel (azzal 11 magánhangzó esetében teljesen megegyezik), kései őspermi rendszere pedig egy hang kivételével (Rédei = Itkonen \emptyset) Itkonenéval azonos.

korai PP				kései PP	
<i>ä</i>	<i>a</i>		ε	<i>a</i>	ε
<i>o</i>	<i>ô</i>	<i>ö</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>
<i>ó</i>		□	<i>é</i>	<i>ó</i>	<i>é</i>
<i>u</i>		<i>ü</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>

További újdonság Rédeinél a nyílásfok szerinti magánhangzó-harmóniának széleskörű magyarázó elvként való felhasználása. Ez azt jelenti, hogy a második szótagi magánhangzó nyílásfoka befolyásolja az első szótagi magánhangzó nyílásfokát, s az a második szótagtól függően nyíltabbá vagy zártabbá vált, pl. FU **elä-* > PP **ol-* 'leben' és FU **pele-* > PP **pól-* 'fürchten'. Rédei ezt a magyarázó elvet további 7 hangváltozás esetében használja.

Itkonen két cikkében is foglalkozott Rédei nézeteivel (Itkonen 1969b: 246-250 és Itkonen 1975), és azokat lényegükben elutasította.

Rédei a továbbiakban is jelentősen hozzájárult a permi vokalizmussal kapcsolatos ismeretek gazdagításához (Rédei 1970, Rédei – Róna-Tas 1972, Rédei 1984, 1986, 1988). Ezekben a műveiben egyrészt bizonyos részletkérdésekkel (pl. Rédei 1984), másrészt a permi nyelvekbe átkerült vagy az azokból átvett jövevényszavak hangtanával foglalkozik. Újabb publikációi alapján úgy látszik, hogy némileg módosította korábbi nézeteit az őspermi *é*, *o* fonológiai státuszával kapcsolatban: „Die elf Vokale des PP können in vordere, mittlere und hintere Reihen eingeteilt werden. Bei den vorderen und mittleren Vokalen unterscheidet man traditionell vier, bei den mittleren drei Öffnungsgrade. Es ist aber durchaus möglich, daß die Vokale *e/é*, *i*, *o/ó* einander nicht gemäß der

Öffnungsgrad, sondern gemäß der Oppositionengespannt-ungespannt (Én ritkítottam. Cs.S.) gegenüberstanden. Das PP Vokalsystem hat nur kurze Vokale gekannt. (Én ritkítottam. Cs.S.)” (Rédei 1986: 34) Sajnos a szerző nem tájékoztat arról, milyen meggondolások alapján jutott erre az eredményre (mármint a feszes-laza oppozíció feltevésére), valamint arról sem, milyen volt szerinte a feszeség konkrét fiziológiai és/vagy akusztikai természetű. Az sem tisztázódik, hogy van-e valamilyen kapcsolat Rédei gespannt-ungespannt és Harms lax-tense oppozíciói között.

A már említett hamburgi szimpóziumon röviden Décsy Gyula is foglalkozott a permi vokalizmussal (Décsy 1969b: 202–204). Úgy véli, hogy „Alle Forscher setzen bei der Ausbildung des permischen Vokalismus einen Entwicklungsprozess voraus, der einen äusserst komplizierten Vorgang darstellt.” Le is egyszerűsíti a mai permi vokalizmusok kialakításához vezető folyamatokat három hangfejlődési tendenciára: „– ein umfassender Velarisierungsprozess; – eine Tendenz zum Geschlossenwerden; – eine Tendenz zur Delabialisierung” (Décsy 1969b:).

Véleményét a mai permi nyelvek hangstatisztikájával igyekszik alátámasztani. Azért tartottam szükségesnek idézni Décsy véleményét, mert az egyszerűség – módszertanilag fontos – követelménye nála vetődik fel először a permi vokalizmussal kapcsolatban.

Korenchy Éva a 70-es évek elején megjelent tanulmányában (Korenchy 1974) arra vállalkozott, hogy részletesen kidolgozza Rédei elméletét a nyílásfok szerinti magánhangzó-harmóniáról: „Feladatunk a következőkben az, hogy etimológiai anyagon kísérreljük meg szemléltetni a nem-első szótag vokalizmusának az első szótagéra tett esetleges hatását, s ennek a hatásnak a mibenlétét.” (Korenchy 1974: 43) Korenchy vizsgálódásait az őpermi vokalizmus kialakításához vezető folyamatokra korlátozta, kiindulópontként a finnugor végpontként pedig az őpermi magánhangzó-rendszert választotta, mindkettőt a Rédei rekonstruálta formában. A szerző szerint a kitűzött feladatot teljesítette, sőt túlteljesítette, mert úgy véli, hogy „... a nem-első szótag vokalizmusa nem csupán a nyílásfok szerinti illeszkedést [...] tekintve befolyásolta az első szótagét, hanem hozzájárult az első szótagi magánhangzórendszerben érvényesülő labializálódáshoz is.” (i.m. 73) A második szótag asszimiláló hatásán kívül Korenchy magyarázó elvként használ a korábbi irodalomból megismert olyan tényezőket is, mint a rendszerkényszer, a gyakoriság, a hangsúlyos–hangsúlytalan helyzet és a mássalhangzó-környezet.

A permi első szótagi magánhangzók esetében a második szótagi magánhangzó hatását mint általános magyarázó elvet aligha lehet elfogadni (ez Itkonen véleménye is; l. Itkonen 1975: 361). Korenchy munkájának inkább az ad fontos-ságot, hogy modern etimológiai kutatások alapján összeállította a permi nyelvek

U, FU és FP eredetű szavainak egy megbízható jegyzékét, és igyekezett megállapítani az ősspermi korban lezajlott hangváltozások relatív kronológiáját. Kronológiai megállapításai természetesen csak akkor helyesek, ha helytálló a kiinduló-, illetve végpontul választott rekonstruált magánhangzórendszer.

V. K. Kelmakov a 70-es évek közepe óta foglalkozik behatóan votják anyanyelve hangtörténetével, különösen a vokalizmus történetével (Kelmakov 1975a, 1975b, 1976, 1978). Erőfeszítései elsősorban az ősvotják magánhangzórendszer rekonstruálására irányultak (Konkrét eredményeit dolgozatom más helyén ismertetem.), de igen fontosak a votják nyelvtörténet periodizációjára vonatkozó megállapításai is. Kelmakov aspiránsként Lytkin tanítványa volt, s így tökéletesen ismeri és használja a klasszikus nyelvhasználati módszert.

Az uráli hangtörténetet tárgyaló összefoglaló munkájában (Sammallahti 1988) az elsősorban lappológusként ismert Pekka Sammallahti is felvázolja a permi vokalizmus történetét. Sammallahti az Itkonen – Lytkin – Rédei-féle klasszikus elméletet elvetve sok tekintetben a Harms-féle felfogáshoz tér vissza. Ennek megfelelően az általa rekonstruált rendszerek és az általa feltett változások sokkal bonyolultabb képet mutatnak, mint a klasszikus elmélet, annak ellenére, hogy megállapításai viszonylag kis számú etimológián alapulnak.

Sammallahti 8 rövid (*ä, e, i, a, o, u, ô, ü*) és 4 hosszú (*ee, ii, oo, uu*) magánhangzót tartalmazó FP rendszerből indul ki. Ezután négy előpermi (Pre-Permian I–IV) rendszeren keresztül jut el az ősspermiig (Proto-Permian). Az előpermi nála az ősspermi kor folyamán létezett rendszereket jelenti. Ilyenek meglétében aligha lehet kételkedni, de konkrét realizációjukat se bebizonyítani, se megcáfolni nem lehet. Ráadásul Sammallahti olyan hangokat rekonstruál bennük (pl. *o, , ô, e*), amelyek így, egy rendszeren belül és egy időben aligha léteztek. Sammallahti PP rendszere ugyanúgy 15 magánhangzót tartalmaz mint Harmsé. Nála azonban ezek redukáltakra (4) és teljesekekre (11) oszlanak. A klasszikus elmélet felső nyelvállású vokálisait tartja redukáltaknak, az *ô, , é* sornak nála teljes képzésű felső nyelvállásúak felelnek meg. Tehát a negyedik nyílásfok problémáját a teljes – redukált oppozíció feltevésével akarja megoldani. Vagyis egy nagyon valószínűtlen feltevést egy valószínűtlenre cserél. Ősspermi rendszere nehezen képzelhető el valóságosan létezett rendszerként, hiszen négy középső (*o, , ô, e*) és öt felső (*u, ü, , ü, i*) nyelvállású magánhangzót rekonstruál. A PP-re feltesz *-t* is, ez az általam rekonstruált *-nak* felel meg. Sammallahti szerint a redukáltak, amelyeket még a PZ-re is feltesz, később ismét teljes képzésűekké, a teljes képzésű felső nyelvállásúak viszont a PO kivételével minden permi nyelvjárásban nyíltabbá váltak. A PP redukáltak feltevésének tehát az az ára, hogy két olyan hangváltozást kell feltennie, amelyek sem a természetes fonológiai folyamatokkal, sem a permi vokalizmustörténetre jellemző tendenciákkal nincsenek össz-

hangban. Vagyis Sammallahti elmélete éppen az egyszerűség és az elegancia általa hangoztatott követelményeinek (i.m. 531.) nem tesz eleget.

Rövid összefoglalásában T. Riese (Riese 1998: 261–267) a klasszikus elmélet álláspontját képviseli.

A votják első szótagi vokalizmus története

E fejezet tárgyalási sorrendje megegyezik a kutatás során követett sorrenddel, vagyis először bemutatom a mai votják magánhangzórendszereket, majd az ezek alapján rekonstruált ősvotják rendszert, a mai állapothoz vezető folyamatokat és az egyes magánhangzók történetét. A rekonstrukció során, bár az elsősorban belső rekonstrukció, lehetőség szerint figyelembe vettem a zürjénben mutatkozó hangmegfeleléseket is.

A mai votják magánhangzó-rendszerek

Közvotják (A közvotják fogalmába a mai irodalmi és köznyelv, valamint a peremnyelvjárások kivételével a nyelvjárások is beletartoznak. A peremnyelvjárások közül a vokalizmus tekintetében a Šg. is idetartozik.)

<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>ô</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>	

A közvotják fonémák nyelvjárási variánsai:

Fonéma	Variáns	Milyen helyzetben jelentkezik ?
<i>a</i>		palatális környezetben
<i>e</i>	<i>é</i>	palatális környezetben
<i>u</i>	(\square , <i>ü</i>)	palatális környezetben
<i>e</i>	ε , <i>ä</i>	szóvégen
<i>a</i>	<i>â</i>	<i>u</i> , <i>ü</i> előtt
<i>o</i>	<i>o</i>	<i>u</i> , <i>ü</i> előtt
<i>ü</i>	<i>î</i>	Egyes északi és déli nyelvjárásokban az <i>ü</i> -lyett mindig. Fonológiailag azonosak az <i>ü</i> -vel.

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>

a

B és Ka. nyelvjárás

Ebben a két nyelvjárásban (Tepljašina 1970 és Nasibullin 1977 szerint) azonos a magánhangzórendszer, de a kialakulásukhoz vezető folyamatok másként zajlottak le: $\text{ösvotj. } * > \text{B e, Ka. o}$. Ezért nincs egyik dialektusban sem ö fonéma. Az Ö a közvotják ü -nél alacsonyabb nyelvállású és valamivel hátrább képzett hang. Redukált voltárról eltérők a vélemények (vö. Csúcs 1984: 170–172). Fonológiai-lag felső nyelvállásúnak tekinthető.

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>

Š nyelvjárás (= Wichmann Malmyž-Uržum-Dialekt)

Az ö (más jelölés szerint □ , ü) és ö (ö) centrális, labiális hang. Az ö -ről l. a fenti megjegyzést.

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>

Ku. (= Munkácsi Kazan-Dialekt),
Ba. (= Munkácsi Samara-Dialekt) és BT nyelvjárás

Az ä -ről l. alább.

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>

Ta., Tš. és KU nyelvjárás

Nem vagyok meggyőződve róla, hogy ezeknek a nyelvjárásoknak valóban ilyen a magánhangzó-rendszere. Ugyanis az ö (középső nyelvállású, palatális, illabiális redukált) és valószínűleg az ä is, csak tatár jövevényszavakban jelentkezik.

Ezek a nyelvjárások rendkívül erős tatár hatás alatt álltak és állnak, beszélőik gyakorlatilag kétnyelvűek. Ezért ezekben a nyelvjárásokban talán célszerű lenne két magánhangzórendszerrel számolni. Ebben az esetben a tatár jövevényszavakban jelentkező rendszer a tatárral a más szavakban jelentkező pedig a Š nyelvjárásával lenne azonos. Az \ddot{a} és \ddot{e} hangnak az e g é s z votják hangtörténet szempontjából nincs jelentősége.

Összehasonlítva a fenti rendszereket azt látjuk, hogy azok nagymértékben hasonlítanak. Öt magánhangzó (a, o, u, e, i) mindegyikben megvan, s az \ddot{u} és között is csak fonetikai különbség van, nem fonológiai. A tatár hatásra keletkezett \ddot{a} , -t nem számítva csak az $\ddot{o} \sim$, illetve megléte tekintetében különböznek egymástól a votják nyelvjárások magánhangzórendszerei. Tehát már a szinkrón elemzés azt mutatja, hogy jelentősebb hangtörténeti változások a centrális magánhangzók csoportjában történhettek.

Az ősvotják rendszertől a mai állapotig

Az ősvotják rendszer rekonstruálása

A szinkrón elemzés, a szóanyagban mutatkozó nyelvjárási hangmegfelelések, valamint a jövevényszavak vizsgálata alapján nyilvánvaló, hogy (1) az összes nyelvjárásban meglévő öt magánhangzó (a, o, u, e, i) meglétét az ősvotjában (Itt az ősvotják kor végén fennállt nyelvállapotról van szó. A votják nyelvtörténet korszakairól I. Csúcs 1983.) feltétlenül fel kell tenni; (2) a tatár eredetű \ddot{a} , nem lehetett meg az ősvotjában.

A mai votják a, e, i ősvotják $*a, *e, *i$ -re vezethető vissza. Némileg bonyolultabb a helyzet az o és u esetében. A votjában ugyanis $*o > u$ változás történt, tehát a mai u hangok egy része ősvotják $*o$ -ból származik. Ha viszont az eredeti $*o$ u -vá változott, miből keletkezett a mai o ? Itt két megoldás lehetséges: (1) Mind a mai u , mind az o $*o$ -ból származik. Ebben az esetben valamilyen ismeretlen tényező okozhatta, hogy az $*o$ -k egy része megmaradt, más részéből u lett. Ugyanis mind a két tendencia oly sok esetben jelentkezik, hogy egyiket sem tarthatjuk szórványos, kivételes jelenségnek. Mivel az említett ismeretlen tényező megvoltát semmi sem bizonyítja, valószínűbb, hogy (2) a mai votják o valamilyen más magánhangzóból származik. Ennek minősége még nem megoldott kérdés. Kelmakov korábban $*o_1 (> o)$ és $*o_2 (> u)$ -vel jelölte (1978: 20kk.), jelenleg az $*o_1$ -et \ddot{o} -nek az $*o_2$ -t o -nak tartja.

A centrális magánhangzók közül biztosnak tekinthető az $*\ddot{u}$ megléte az ősvotjában. Mivel az \ddot{u} mai nyelvjárásokban jelentkező némileg alacsonyabb nyelvéllással és hátrább (esetleg redukáltan) képzett változatai (\ddot{u} , \ddot{u}) redukció, illetve a

rendszerben történt átrendeződés és külső (tatár) hatás eredményei, valószínű, hogy az ősvotják $*\ddot{i}$ minőségileg lényegében megegyezett a mai közvotják \ddot{i} -vel.

A mai nyelvjárási $u \sim \ddot{u}$ illetve $\hat{o} \sim \ddot{o} \sim e \sim o$ megfelelések alapján az ősvotjában $*\ddot{u}$ és $*\hat{o}$ is rekonstruálható. Az $*\ddot{u}$ eredeti labiális voltát a tatár jövevényszavak is bizonyítják. (l. Csúcs 1990: 52–53). A mai votják nyelvjárásokban az \ddot{u} többnyire palatális környezetben jelentkezik, ezért megléte, illetve fonéma-volta az ősvotjában nem teljesen biztos. A kérdés eldöntéséhez további részletkutatások szükségesek.

A fentiek alapján Kelmakov (1978: 33) a következő ősvotják rendszert rekonstruálja:

i	\ddot{i}	u
e	\hat{o}	o
	a	

Kelmakov rekonstrukciójában problematikus, hogy az ősvotjában $*\ddot{u}$ -t és $*\hat{o}$ -t is feltesz, a mai nyelvjárásokban ugyanis vagy csak az egyik, vagy csak a másik jelentkezik. A rendszer szempontjából is kézenfekvőbb lenne vagy csak $*\ddot{u}$ -vel, vagy csak $*\hat{o}$ -vel számolni. Vannak ugyan olyan nyelvek, amelyekben négy-négy középső és felső nyelvállású magánhangzó van, de az ilyen rendszerek elég ritkák és inkább azokra a nyelvekre jellemzők, amelyekben magánhangzó-harmónia van, tehát amelyekben fontos a palatális–veláris oppozíció. A votjában azonban sohasem volt palatális–veláris magánhangzó-harmónia, azzal az őspenni kornak is csak az elején (tehát az itt tárgyalt korszaknál mintegy 2500 évvel korábban) számolhatunk. Talán érdemes a megfontolásra az a feltevés, hogy a Kelmakov rekonstruálta négy centrális magánhangzó között túl kicsi lett volna a különbség, vagyis a redundancia. Ez pedig hátrányosan befolyásolta volna a nyelv kommunikatív funkcióját.

További érv Kelmakov feltevésével szemben, hogy ősvotják $*\hat{o}$ -je őspenni $*\ddot{u}$ -ból származik (vö. \sim őszürjén $*\ddot{u} > \text{ZR. } \hat{o}, \text{ PO } \ddot{u}$), szerinte tehát őspenni $*\ddot{u} > \text{ősvotják } *\hat{o} > \text{óvotják } *o$ változássorozattal kell számolnunk, vagyis delabializációval majd labializációval. Ez a feltevés feleslegesen bonyolult. Az őspenni $*\ddot{u} > \text{ősvotják } *\hat{o}$ delabializációt semmi sem indokolja, sőt az a tény, hogy a legtöbb votják peremnyelvjárás több szóban változatlanul megőrizte az eredeti őspenni $*\ddot{u}$ -t, kifejezetten cáfolja. A közvotjából ugyan kimutatható $\ddot{u} > \hat{o}$ delabializáció, de ez sokkal később történt, a középvetják korban. Az $*\hat{o} > o$ változás a megkülönböztető jegyek szempontjából is problematikus, mivel [+cent –lab] \rightarrow [–cent +lab] történik, vagyis egyszerre két megkülönböztető jegy változik meg.

Az a nézet, hogy a mai votják o általános előzménye ősvotják $*\ddot{u}$ lett volna (Bubrich, Harms), még kevésbé bizonyítható; egy őspenni $*\ddot{u} > \text{ősvotják } *\ddot{u}$ változás megtörténte nem igazolható.

Az elmondottak alapján a mai votják o legvalószínűbb előzményének az ősvotják $*i$ látszik, és így az ősvotjakra az alábbi rendszert tehetjük fel:

i	$ü$	u
e		o
	a	

Az általam rekonstruált ősvotják $*i$ tehát két mai fonémának ($ö$ és o) az előzménye, feltevésem szerint az óvotjában fonémahasadás történt. (Ennek okairól l. alább.)

A mai rendszerek kialakulása

Az általa feltett két óvotják hangváltozás ($*o > u$, $*ö > o$) sorrendjéről és okáról Kelmakovnak, aki igen megbízhatóan foglalta össze az erre vonatkozó kutatásokat, az a véleménye (l. 1978: 34kk.), hogy a centrális sorban gyenge volt a labiális opozíció, ezért az $*i$ és $*ö$ (illetve az $*i$ és $*ü$) közötti különbség növelésére az illabiális hangok velarizálódtak, o -vá és $-vé$ váltak. A velarizálódást (és labializálódást) a hangkörnyezet is elősegítette. Az $*ö > o$ változás következtében nagyon megnőtt az o gyakorisága, és ez, valamint a tatárban egyidejűleg lezajló $o > u$ zártabbá válás okozta az eredeti votják o u -vá válását.

Kelmakov elméletével kapcsolatban a következő ellenvetéseim vannak: (1) Az általa feltett $*ö > o$ és az $*ü > u$ változást semmiképpen sem lehet párhuzamba állítani, mert nem egy időben zajlottak le (az $*ü > u$ csak a középvetjék korban), és az utóbb említett hangváltozás csak azokban a nyelvjárásokban ment végbe, amelyekben az o megmaradt (a közvetjékben $*i > u$ történt). Az $*ö > o$ változás viszont minden nyelvjárásban megtörtént, tehát az óvotják korra datálható.

(2) Még súlyosabban esik latba az a meggondolás, hogy ha az $*ö > o$ megelőzte az $*o > u$ -t, akkor volt egy időszak, amikor az eredeti és az $*ö$ -ből fejlődött o egybeesett. Ha ez így volt, miért csak az eredeti o vált u -vá? Ha viszont a két o soha nem esett egybe, akkor az $*ö > o$ változásnak valamilyen (ismeretlen) közbeeső fázisában kellett lennie addig, amíg az $o > u$ le nem zajlott. Ebben az esetben az o állítólagos gyakorisága nem lehetett az $*o > u$ változás kiváltó oka.

Kelmakov hipotézise tehát önmagában is ellentmondásos, s mint korábban láttuk, egyik kiindulópontja (az ősvotj. $*ö$) is erősen megkérdőjelezhető.

Abban azonban egyetértek Kelmakovval, hogy az óvotják korszakban lezajlott két hangváltozás (nálam $*o > u$ és $*i > o$) összefügg egymással. Ez a kapcsolat azonban szerintem éppen ellenkező irányú volt, mint Kelmakov feltételezte, vagyis az $*o > u$ változás történt korábban. Ennek következtében az o fonéma átmenetileg eltűnt a rendszerből, vagy legalábbis nagyon ritka lett. (Néhány szóban ugyanis megőrződött az eredeti o .) Mivel azonban az o ún. alapmagánhangzó („Grundvokal”, l. erről részletesebben Hajdú 1969: 179–180), amelynek fontos szerepe van a rendszerben, a rendszerkényszer arra ösztönözte a nyelvet, hogy pó-

tolja a hiányzó *o*-t. A pótlásra a legalkalmasabb, mondhatnánk az egyedül alkalmas hang az *** volt, így az ősvotják *** tendenciaszerűen, vagyis az esetek döntő többségében *o*-vá változott, a szavak egy kisebb hányada azonban – a várakozásnak megfelelően – megmaradt *-nek*. A fonémahasadás feltevését támogatja az a tény, hogy a mai votják irodalmi nyelvben az *ô* (< óvotják ***) a legritkább magánhangzó (gyakorisága 1,4 %), a zürjénben viszont az *ô* (< ózürjén *** < őspirmi ***) a leggyakoribb magánhangzók közé tartozik (10,2 %). Ez a jelentős eltérés éppen az ősvotják *** > óvotják *o* fejlődéssel magyarázható meg a legjobban. Az, hogy nem vált minden *o*-vá talán annak is köszönhető, hogy az óvotják korban már intenzív tatár-votják nyelvi kapcsolatokkal számolhatunk. A tatár szavak *ö*-jét a votják a hozzá legközelebb álló *-vel* vette át, s ezek az esetek elősegítették az megmaradását eredeti szavakban is, s így megőrződését a rendszerben.

Érvelésemet talán támogatja az is, hogy ez sokkal egyszerűbb, mint az említett másik két lehetőség, mivel én őspirmi *** > ősvotják *** > óvotják *o* fejlődési sort teszek fel.

Ezek után még két kérdés megválaszolatlan: Mi okozhatta az **o > u* változást? Mikor zajlottak le a tárgyalt hangváltozások?

Az **o > u* hangváltozás legfőbb okát a természetes fonológia (vö. Dressler 1977, 1980, Wurzel 1977) által vallott általános zártabbá válási tendenciában látom. (Megjegyzendő, hogy a zártabbá válásnak a zürjénben, sőt már az őspirmiben lejátszódtott hangváltozásokban is nagy szerepe volt.) Emellett két speciális tényező is közrejátszhatott; egyrészt az, hogy az **u* az ősvotjában viszonylag ritka hang volt, tehát a nyelv az *u*-k számának szaporítására törekedett, másrészt a votjakra jelentős hatást gyakorló tatárban lezajlott *o > u* változás. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a palatális soron a votjában nem történt zártabbá válás. Bizonyára ennek is megvan a számunkra – legalábbis egyelőre – ismeretlen oka.)

Az **o > u* változás a 14. században (elején?, közepén?) kezdődhetett, mert abban néhány korai orosz jövevényszó is részt vett, pl. votj *kuso* < or. *koca* 'kasza', votj. *ukno* < or. *okho* 'ablak' stb. (l. Csúcs 1972: 34, 1982: 103).

A változás egységes lefolyása a nyelvjárásokban azt bizonyítja, hogy az a 16. században már lezajlott. Ekkor kezdődött meg ugyanis a mai nyelvjárások kialakulása a votják lakosság egy részének keletre és délre költözésével, és ennek következtében a peremnyelvjárások elkülönülésével.

Az **ô > o* változás ötven-száz évvel később kezdődhetett.

A közép-votják korban alakult ki a mai votják nyelvjárások magánhangzórendszere. A közép-votják hangváltozások a centrális labiális magánhangzókat érintették. Ezek a változások már csak a nyelvjárások egy részére terjedtek ki, és éppen ezek okozták a mai votják nyelvjárások magánhangzórendszerei közti különbségeket.

Az óvotják kor végére az alábbi (az ősvotjakkal megegyező) magánhangzórendszert rekonstruálhatjuk:

<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>e</i>		<i>o</i>
	<i>a</i>	

Ez a rendszer őrződött meg (az *ü* artikulációjának kisebb változásával) a Š (MU) nyelvjárásban. További peremnyelvjárásokban (Ku., Ba., BT, Tš., Ta., KU) a rendszer egy (*ä*), illetve két (*ä*,) tatár eredetű fonémával bővült.

Az óvotják a közvotják nyelvjárásokban *ô*-vé delabializálódott, illetve a B nyelvjárásban *e*-vé, a Ka. nyelvjárásban *o*-vá vált, a többi peremnyelvjárásban pedig megőrződött.

Az a közvotjában általában *u*-vá (szórványosan *ü*-vé) vált, a peremnyelvjárásokban megőrződött, vagy (szórványosan) *ü*-vé vált. Egyes peremnyelvjárásokban palatális környezetben vagy bizonyos fonetikai pozícióban (pl. egy szótagú szavak végén) szórványos *u* > változás gyarapíthatta az -k számát.

A centrális labiálisok eltűnésének tendenciája már az óvotjában megjelenhetett, de a változás az erős tatár hatásnak kitett peremnyelvjárásokban nem történt meg. (A tatárban van *ö* és *ü* fonéma.) A tendenciát több tényező is elősegíthette. Az esetében a labialitásnak nem volt fonológiai jelentősége, mivel az volt az egyetlen középső nyelvállású centrális magánhangzó. Az * delabializációját a leggyakoribb votják magánhangzó, a centrális *a* illabiális volta is elősegíthette. Ehhez hozzájárulhatott még a gazdaságosságra való törekvés, hiszen az ajakkelekítéshez valamivel több energiára van szükség, mint az ajakréshez. Az hang már az óvotjában is főleg palatális környezetben jelentkezett, tehát fonémajellege nem lehetett erős, talán az *u* kombinatorikus variánsa volt. Az * > *ô* után magára maradt, fonémaként egyébként is gyenge és ritka -t a rendszernek nagyobb kompaktságra való törekvése előbb allofóni státuszra szorította, majd a közvotják nyelvjárások nagyobb részéből allofónként is eltűnt.

Az ó- és középvotják hangváltozások leírása megkülönböztető jegyekkel

A leírásban a következő megkülönböztető jegyeket használom:

centrális	[cent]	: + <i>a, ô, , ü</i>	– <i>o, u, e, i</i>
felső	[fel]	: + <i>u, ü, , i</i>	– <i>o, ô, , e, a</i>
alsó	[al]	: + <i>a</i>	– <i>o, ô, , e, u, ü, , i</i>
labiális	[lab]	: + <i>o, u, ,</i>	– <i>a, ô, e, ü, i</i>

(1) **o* > *u*
 [-fel] → [+fel] / | [—]
 | -cent |
 | +lab]

(2) * > *o*

- $$\begin{array}{l}
 [+cent] \rightarrow [-cent] \mid \left[\begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right] \\
 \quad \quad \quad - \text{ fel} \\
 \quad \quad \quad \left[+lab \right] \\
 (3) \quad * > \hat{o} \\
 \quad \quad \quad [+lab] \rightarrow [-lab] \mid \left[\begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right] \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad + \text{ cent} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad - \text{ fel} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \left[- \text{ al} \right] \\
 \hat{o} > e \text{ (B)} \\
 \quad \quad \quad [+cent] \rightarrow [-cent] \mid \left[\begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right] \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad - \text{ fel} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad - \text{ lab} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \left[- \text{ al} \right] \\
 * > o \text{ (Ka.)} \\
 \quad \quad \quad [+cent] \rightarrow [-cent] \mid \left[\begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right] \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad - \text{ fel} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \left[+lab \right] \\
 (4) \quad * > u \\
 \quad \quad \quad [+cent] \rightarrow [-cent] \mid \left[\begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right] \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad + \text{ fel} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \left[+ \text{ lab} \right] \\
 * > \ddot{u} \\
 \quad \quad \quad [+lab] \rightarrow [-lab] \mid \left[\begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right] \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad + \text{ cent} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad \left[+ \text{ fel} \right]
 \end{array}$$

Mint látható, a tárgyalt hangváltozások mind leírhatók egy megkülönböztető jegy megváltozásaként. Ennyiben tehát az (1)–(4) szabály alátámasztja a korábban mondottakat. Ennek azonban nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani, ugyanis a szabályok formája függ attól, hogy milyen megkülönböztető jegyeket használtunk. Részben más megkülönböztető jegyek más szabályokat eredményeztek volna. Azt azonban nem tudjuk és soha nem is fogjuk megtudni, hogy pl. az ősvotjákat beszélők számára mi volt megkülönböztető jegy és mi nem. Így az itt rekonstruált szabályok ugyanolyan vagy még nagyobb mértékben hipotetikusak, mint hagyományos rekonstrukcióink. Úgy tűnik tehát, hogy ez a módszer – bár hasznos segédeszköz lehet – nem visz közelebb a hangtörténet problémáinak megoldásához.

Az egyes magánhangzók története

a Az *a* általában változatlanul megmaradt, mind az eredeti, mind a jövevényszavakban. (Egyes szórványos és nyelvjárási változásokról I. Wichmann 1915: 1–6.) Példák: minden nyelvjárásban *ar* 'év', *kar* 'város', *ataj* (< tat.) 'apa', *atas* (< tat.) 'kakas', *val* 'ló'.

ä Csak egyes peremnyelvjárásokban (Ta., Tš., BT, KU) jelentkezik, tatár jövevényszavakban. A közvotjákban, a Šg. és B nyelvjárásban a tatár *ä* megfelelője *a*, a Ka.-ban *e*. A Š és Ba. dialektusban az *ä* jelentkezése nem következetes (vagyis tat. *ä* ~ Š. Ba. *ä* és tat. *ä* ~ Š Ba. *a* megfelelés is van) a Ku.-ban pedig használata egy-egy szóban is ingadozik. Példák: Süd. B Š Šg. *abi*, Ta. Tš., KU, BT *äbi*, Ka. *ebi* 'nagyamama' (< tat. *äbi*); Süd. Š Šg. *ajbat*, Ku. *ajbat* ~ *äjbät*, Ta., Tš., BT *äjbät*, Ka. *ejbet* 'jó' (< tat. *äjbät*); N, Mi. Süd. Ku. *amal*, Š, Ba., Ta., Tš., KU *ämäl*, Ka. *emel* 'módszer' (< tat. *ämäl*).

o Az ősvotják **o* egy-két szórványos kivételtől eltekintve minden nyelvjárásban *u*-vá vált. Ebben a változásban a korai tatár és orosz jövevényszavak is részt vettek. Példák: minden nyelvjárásban *dun* 'ár, érték', (~ ZR *don*, de VT *ko* -*don* 'pénz'); *kuk* 'láb' (~ ZR *kok*); *kut* 'bocskor' (~ ZR *kof*); *murt* 'ember' (~ ZR *mort*; de votj. *~u=mort* 'nagybácsi'); *šur* 'folyó' (~ ZR *šor*); *kuso* 'kasza' (< or. *koca*); *ukno* 'ablak' (< or. *окно*); *sukür* 'vak' (< tat. **sokir*) > mai tat. *sukir* (< mongol *soqur*).

¹ Az ősvotják *a* szavak nagyobb részében minden nyelvjárásban *o*-vá vált. Az így keletkezett *o*-k számát növelték a jövevényszavak *o*-i. Példák: minden nyelvjárásban *bodü* 'pálca' (~ ZR *be*); *gora* 'vörös' (~ ZR *gôrd*); *gozü* 'kötél' (~ ZR *gez*); *tol* 'tél' (~ ZR *tôv*); *obi* 'csűr' (< or. *ови*).

² A megőrződött **a* közvotjákban *ô*-vé vált, a peremnyelvjárásokban megmaradt -nek, a B-ben *e*-vé, a Ka.-ban *o*-vá lett. Példák: közvotják, Šg. *bô* *ono* (< tat. **bödänä* < km. *bödene*) 'Wachtel', BT *bôlono* ~ *b* *üono*, Š Ku. Ba. KU *b* *ono*, Tš. Ta. *b* *üono*, B *be* *ono*, Ka. *boüono*; közvotják BT *bôlmo* 'Zimmer', Ba. Tš. Ta. KU *b* *lmo*, Š *b* *lma*, Ku. *b* *lem*, Ka. *b* *lmo* (< tat. **bölmä* 'Zimmer'); közvotják *çôlü* 'kisujj', Š Ta. Tš. Ba. Ku. *ç* *lü*, B *çel* , Ka. *çolü*; közvotják Šg. *dô ü* 'szán', BT *dôlü* ~ *d* *ülü*, Ku. KU Š Ta. Tš. *d* , Ba. Ka. *do ü*; közvotják *ôç* 'harag', Šg. *ô#*, BT *ô#* ~ *#*, Š Ba. Ku. Tš. Ta. KU *ô#*, B *eç*, Ka. *o#* (< tat. **ö*); közvotják Šg. *ôs* 'ajtó', BT *ôs* ~ *s*, Š Ku. Ba. Tš. Ta. *s*, B *es*, Ka. *o* (< PP *s*).

e Az ősvotják **e* minden nyelvjárásban változatlanul megmaradt. Példák: minden nyelvjárásban *pef* 'fül' (~ ZR *pef*); *pejmüt* 'sötét' (~ ZR *pemüd*); *kefa* 'kísér'; *ke es* 'tanács' (vö. tat. *kišäš* < ötör. **kešeš*); *me=a* 'mezsgye' (< or. *межа*).

u Az ősvotják **u* megőrződött. Példák: minden nyelvjárásban *bur* 'jó' (~ ZR *bur*); *uk* 'kása' (~ ZR *rok*); *mugor* 'test' (~ ZR *mügôr*); *lud* 'mező' (~ ZR *lud*); *muket* 'más' (~ ZR *muköd*).

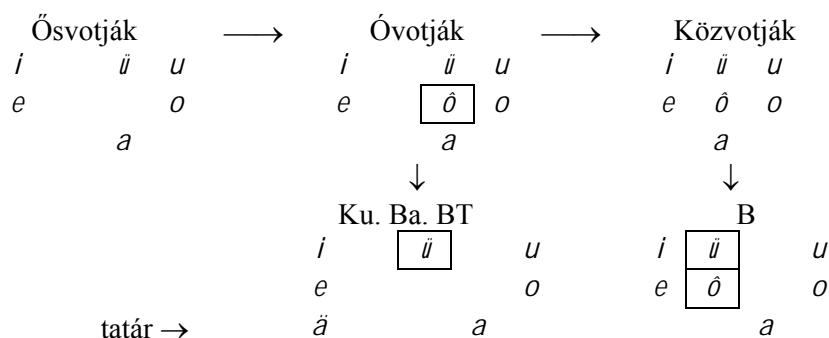
ü Az ősvotják **ü* fonológiailag (a rendszerben elfoglalt helyzetét tekintve) nem változott, de egyes északi, déli és peremnyelvjárásokban (tatár hatásra is) alacsonyabb nyelvválású és hátrább képzett (esetleg némileg redukált) fonetikai változatai (*ĩ*, *ũ*) alakultak ki. Példák: közvotj. *üm*, B Ba. *m* 'száj'; közvotj. *ün*, Ka. *üno* 'Bettvorhang'; közvotj. *ü:* 'Schaf', Süd. N *ü:* ~ *ĩ:* ~ *ũ:*, Per. *ũ:* ~ *ĩ:*, B *ũ:*; közvotj. Ka. *kücl* 'Kleie'; közvotj. *kük* 'zwei', Süd. N *kük* ~ *kĩk* ~ *kũk*, Per. *k k* ~ *kĩk*, B *k k*; közvotj. Ka *kül* 'Zunge, Sprache', B Ba. *k l*; közvotj. Ka. *küz* 'Fichte'.

Lehetséges, hogy az **ü* az ősvotjában nem volt önálló fonéma, hanem az *u* allofónja. Sok szónál nem lehet eldönteni, hogy eredeti **u*-val vagy **ü*-vel kell-e számolnunk, mivel a mai palatális környezetben másodlagosan is keletkezhetett eredeti **u*-ból. A közvotjában *ü* > *u* változás történt, a peremnyelvjárásokban az *ü* általában megmaradt, illetve egyes esetekben *ü*-vé delabializálódott. Példák: közvotj. *burli*, Ta. *b r l*, Ba. *b r lĩ*, BT Šg. Ka. *bürli*, Tš. *b r l* 'gräulich, dunkelbraun' (< tat. *burli*); közvotj. *bus* 'Nebel, Dampf', Š Ka. Ba. Tš. Ta. KU *b s*, BT Šg. Ka. *büs*, B *b s* (< csuv. *p s*, *pus*); közvotj. B Šg. *u ü* 'Füllen', Tš. Ta. KU BT Ka. *ü* (~ ZR *ça*); közvotj. BT Šg. *due*, Ka. Š Ba. Tš. Ta. *d e*, KU *d je* 'teve' (< tat. **dijä*); közvotj. *dun* 'rein', Ta. *d n*, BT Šg. Ka *düš*, B *d n* (~ ZR *don*, PO *d n*); közvotj. *durü* 'schmieden', Ta. Tš. *d r* -, BT Šg. Ka. *dürü* (~ ZR: KZ, SO, PO *dor*-); közvotj. *gubi*, Ba. Tš. Ta. KU *g bi*, BT Šg. Ka. *gibi*, B *g bi* ~ *gibi* (~ ZR *gob*, SO *gób* < bolgár-török **gümbä*).

i Az ősvotják **i* minden nyelvjárásban megmaradt. Példák: minden nyelvjárásban *ki* 'kéz', *mi* 'mi', *i* 'hársfa', *pi* 'fog', *im* 'név', *inli* 'gyöngy' (< tat. vö. *en e* < ótörök *yin ü*), *istöj* 'egészen' (< or. *чистый*).

Összegzés

A votják magánhangzó-rendszerben lezajlott folyamatok

	Ta. Tš. KU		Ka.
	<i>i</i> <i>ü</i> <i>u</i>		<i>i</i> <i>ü</i> <i>u</i>
	<i>e</i> <i>o</i>		<i>e</i> <i>ô</i> <i>o</i>
tatár →	<u><i>ä</i> <i>a</i></u>		<i>a</i>
tatár →			

Megjegyzés: A bekeretezett hangok nem tartoznak az illető rendszerbe.

A mai votják magánhangzók eredete

a < ősvotják **a*
ä < tatár **ä*
o < ősvotják * Ka. *o* < óvotják * is
ô < óvotják *
 < óvotják *
e < ősvotják **e* B *e* < óvotják * is
u < ősvotják **o*, óvotják
ü < ősvotják **ü*
 < ősvotják **ü*
 < *ü* < óvotják * (szórványosan)
 < ősvotják
i < ősvotják *i*
 < tatár

A fentiekben csak a tendenciaszerű hangváltozásokkal foglalkoztam. Arra törekedtem, hogy bemutassam a votják magánhangzók történetében lejátszódott fontosabb folyamatokat, főleg azokat, amelyek a rendszer szempontjából lényegesek voltak. A további kutatások során nagyobb nyelvjárási anyag segítségével alaposabban fel kellene tárni az egyes nyelvjárások magánhangzóinak történetét, bevonva a szórványos változásokat és a jövevényszavakat is. Szükségesnek látszik az ősvotják-óvotják eredetének és sorsának részletesebb vizsgálata is.

A zürjén első szótagi vokalizmus története

A mai zürjén magánhangzó-rendszerek

Általános KZ és KP rendszer

<i>i</i>	<i>ï</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>ô</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>	

Az *a*-nak palatális környezetben allofónja van, pl. 'kenyér'.

Wichmann izsmai anyagában az *o*, *e* mellett *ó*, *é* is található, az utóbbiak azonban csak az *ó*, *é* fonémák szabad allofónjai, előfordulásaik hangtörténeti szabályosságot sem mutatnak (l. Itkonen 1954: 273, 310).

Az *l* ~ \emptyset típusú nyelvjárásokban az *l* „szóbelseji prekonsonantikus helyzetben és abszolút szóvégén eltűnik, az előtte álló magánhangzó pedig megnyúlik: *l* 'lélek, lélegzet' ~ Instr. *lolón* ~ Carit. *l tóg*, *kolô* 'kell, szükséges' ~ *oz k* 'nem kell, nem szükséges'" (Rédei 1978: 38). További példák: Vm. *vç* ~ KZ *vôv* 'ló', Vm. *kÿ* ~ KZ *küv* 'nyelv, szó', Vm. *nü* ~ KZ *ovnü* 'él' stb. Ezekben a nyelvjárásokban (I Vm. Viš., néhány VO falu) tehát másodlagos hosszú magánhangzók is vannak.

Felső-sziszolai

<i>i</i>	<i>ï</i>	<i>u</i>
		<i>ó</i>
<i>e</i>	<i>ô</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>	

Lytkin (1930) és Uotila (1944) mutatta ki, hogy a SO nyelvjárásban két *o* fonéma van: egy nyíltabb és egy zártabb. A nyíltabb kiejtések a nyelv állása alacsonyabb, a zártabbékor magasabb, mint a KZ irodalmi *o* kiejtések. (Lytkin 1964: 26–27). Fonéma voltukat Lytkin (i.h.) ilyen minimumpárokkal bizonyította:

<i>pón</i> 'kutya'	– <i>pôn</i> 'vég'
<i>kór#a</i> 'ágsöprű'	– <i>kÔr#a</i> 'kerekes'
<i>kôs</i> 'száraz'	– <i>kÔs</i> 'köz'
<i>kôr</i> 'levél'	– <i>kÔr</i> 'kérj'
<i>ón</i> 'álom'	– <i>Ôn</i> '(te) nem'
<i>óz</i> 'szamóca'	– <i>Ôz</i> '(ô) nem'
<i>óz</i> 'gyors'	– <i>Ôz</i> 'anyai nagypapa'.

A felső-sziszolai *ô*-nak és *ó*-nak is a többi zürjén és permjék nyelvjárásban *o* felel meg, a keleti-permjékben (jazvaiban) azonban az *ô*-nak *o*, az *ó*-nak *u* megfelelője van.

Keleti-permjék (jazvai)

<i>i</i>	<i>u</i>
----------	----------

<i>mun</i>	'menni'	<i>munni</i>		
<i>z r</i>	'zab'	~ <i>z ·r n</i>	Instr.	<i>zôr</i>
<i>k á</i>	'hosszú'	~ <i>k áo·#</i>	Pl	<i>kuá.</i>

Ennek a kettős megfelelésnek hangtörténeti jelentősége van, s tulajdonképpen ez a klasszikus permi vokalizmuselmélet egy tartópillére.

A hatvanas évek elején fedezték fel a kutatók, hogy a vicsegdai nyelvjárás-terület egyes tájszólaiban a többi nyelvjárás *ô*-jének, *ü*-jének (^m) felel meg. Rédei Károly, aki maga is gyűjtött az említett vidéken, így vélekedik erről: „Nach Lytkin (IstVok 118–9) sei im Viš. Dialekt, ferner auch in einigen Gegenden des VO Dialektgebiets (Mijeldin, Ustnem) bewahrt geblieben. Im Sommer 1964 hatte ich Gelegenheit, den Viš. Dialekt an Ort und Stelle (im Dorf Nivšera) zu studieren. Ich fand, daß das schwach labial gefärbte in diesem Dialekt als Allophon des Phonems *ô* vorkommt. Übrigens äußert sich auch Lytkin so, daß der fragliche Laut schwach gerundet ist: „эти звуки слабо лабиализованные” (Vja 1968/1: 88; s. noch Sborn. 10: 17)” (Rédei 1970: 41), továbbá „Nach Lytkin (IstVok 187-8) wird *ü* im Viš. und VO Dialekt (Mijeldin, Ustnem) heute noch schwach gerundet (^m) ausgesprochen. Auch nach meiner eigenen Beobachtung kann *ü* – ebenso wie *ô* – im Viš. Dialekt in gewissen phonetischen Stellungen (z.B. nach *k* und *g*) schwach gerundet erscheinen: ^{mp}” (Rédei 1970: 44).

Rédei tehát allofónoknak tartja az említett gyengén labializált hangokat. Ezzel szemben Lytkin (1964: 187–8) úgy véli, hogy éppen az és az eredeti hang. Szerinte tehát ezekben a nyelvjárásokban az alábbi magánhangzó-rendszer van:

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>a</i>	

Leíró szempontból tulajdonképpen nincs probléma, tekinthetjük akár az -t, akár az *ô* - *ü*-t fonémának. A kérdés hangtörténeti vonatkozásaira még visszatérek.

Az őszürjén rendszertől a mai állapotig

Az őszürjén rendszer rekonstruálása

Az őszürjén magánhangzó-rendszer közel állhatott az őspermihez (esetleg azonos is volt vele). Ez látszik abból, hogy az Itkonen - Lytkin - Rédei névvel megjelölhető klasszikus hipotézisben az őspermi rekonstruálásakor a zürjén nyelvjárások hangmegfeleléseinek döntő szerepük van. Saját teóriám is elsősor-

ban a zürjénre támaszkodik. Talán az sem véletlen, hogy sem Itkonen, sem Lytkin nem tartotta szükségesnek vokalizmus-monográfiájában az őszürjén rendszer rekonstruálását. Ezen a ponton természetesen merül fel a kérdés, mivel indokolható, hogy az őspერი magánhangzó-rendszer majdnem változatlanul őrződött meg az őszürjén kor végéig. A legkézenfekvőbb válasz erre az, hogy az őszürjén kor viszonylag rövid ideig tartott (Lytkin szerint száz-kétszáz évig), s a jelentősebb innovációk a magánhangzó-rendszerben csak az őszürjén felbomlása után zajlottak le. Az őszürjén felbomlása feltehetőleg akkor következett be, amikor a keleti-permjákok elődei keletebbre költözve elszakadtak a zürjénség fő tömegétől.

Egy másik lehetséges magyarázat, amely nem áll ellentétben az előbbivel, az lenne, hogy a zürjén archaikusabb nyelv, mint a votják, s így jobban megőrizte az ősi sajátosságokat. Egyes finnugor nyelvek archaikus volta már korábban is élénk vitákat váltott ki szakmai körökben. Véleményem ezzel kapcsolatban az, hogy a nyelvek sok tekintetben különböznek egymástól, logikus tehát, hogy archaikus voltuk tekintetében is különbözök: egyes nyelvek archaikusabbak, mint mások. Úgy gondolom, sokkal meglepőbb lenne, ha minden nyelv egyforma mértékben őrizné meg az ősi sajátosságokat.

Ami mármost konkrétan a zürjén esetleges archaikus voltát illeti, ezt pillanatnyilag nem tudnám bizonyítani, bár ezzel kapcsolatban utalni szeretnék arra a tényre, hogy pl. a zürjén igeragozási rendszere sokkal régiesebb, mint a votjáké, amelyből számos innováció mutatható ki.

Az őszürjén magánhangzó-rendszernek mindössze két komolyan veendő rekonstrukcióját ismerem: Rédeiét (1970) és Lytkinét (1957,1964) (Nem térek itt ki Harms 1967 és Sammallahti 1988 hipotézisére, amelyeket túl bonyolultnak és módszertanilag megalapozatlannak tartok.)

Rédei az alábbi rendszert rekonstruálja (1970: 32–33).

<i>a</i>		
<i>o</i>		<i>e</i>
<i>ó</i>	[<i>Ō</i>]	<i>é</i>
<i>u</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>

Majd megjegyzi, hogy „Es besteht keine große Wahrscheinlichkeit dafür, daß der urpermische Laut * im Ursyrjänischen noch vorhanden gewesen wäre.” (uo.) A továbbiakban arról tájékoztat, hogy az őspერი **Ō* a PO-ban TM lett, a többi nyelvjárásban pedig * > *ô*. Rédei megjegyzése logikailag ellentmondó: az ugyanis nyilvánvaló, hogy az **Ō* > TM változás a PO nyelvjárásban azután zajlott le, miután az elszakadt a többiektől, tehát az őszürjén kor vége után. Eszerint tehát az őszürjénben még megvolt az **Ō*. Természetesen lehetséges, hogy Rédei mást ért őszürjénen, mint én.

Lytkin rekonstrukciója csak formájában tér el Rédeiétől, valamint abban, hogy neki nincsenek kétségei az őszürjén * \hat{o} -vel kapcsolatban (1957: 102):

<i>i</i>		<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>é</i>	×		<i>ó</i>
<i>e</i>	<i>ö</i>		<i>o</i>
		<i>a</i>	

Ezt a rendszert később annyiban módosította, hogy az egyes zürjén nyelvjárásokban az *ü* helyén jelentkező labiális \hat{u} -ra hivatkozva (l. Lytkin 1964: 187-8) az őszürjénre is \hat{u} -t tett fel *ü* helyett. Végleges rendszere tehát:

<i>i</i>		<i>u</i>
<i>é</i>	<i>ö</i>	<i>ó</i>
<i>e</i>		<i>o</i>
	<i>a</i>	

Mielőtt e rendszer értékeléséhez hozzákezdénénk, nézzük meg milyen hangmegfelelésekre támaszkodva, milyen gondolatmenettel jutott el hozzá Lytkin.

Az öt alapvokális (*a, o, e, u, i*) rekonstruálása nem problematikus, ezek néhány szórványos kivételtől eltekintve, minden zürjén nyelvjárásban változatlanul megmaradtak.

Az \hat{u} -t a Viš. és kelet-vicsegdai nyelvjárások \hat{u} -je alapján rekonstruálta, amelynek a PO-ban \hat{u} , az összes többi nyelvjárásban *ü* felel meg.

A középső nyelvállású centrális magánhangzó eredeti labialitását a PO őrizte meg, míg a többi nyelvjárásban \hat{o} van. Az őszürjén * \hat{u} labiális voltának közvetett bizonyítéka, hogy az ősvotjakra is labiális * \hat{u} , s így az őspemire is * \hat{u} tehető fel.

Az őszürjén * \hat{o} -t a SO \hat{o} ~ őzürjén \hat{o} ~ PO *u* ~ többi nyelvjárás *o*, az őszürjén * \hat{e} -t az őzürjén *é* ~ PO *i* ~ többi nyelvjárás *e* megfelelések alapján rekonstruálja. Őszürjén * \hat{u} -t akkor tesz fel, ha a PO \hat{u} -nek a többi nyelvjárásban \hat{o} felel meg. Úgy gondolja ugyanis, hogy az \hat{u} a PO-ban zártabbá vált, a többi nyelvjárásban viszont nyíltabbá (\hat{u} -vé), s azután \hat{o} -vé delabializálódott.

Az itt említett magánhangzók közül az \hat{u} -vel, valamint a zárt *é*, *ó*-val kapcsolatban vannak kételyeim és/vagy fenntartásaim. Ami őszürjén labiális * \hat{u} feltevését illeti (a mai KZ KP \hat{u} ~ Viš. \hat{u} ~ PO \hat{u} előzményeként), ezt az alábbi okok miatt nem tartom valószínűnek:

1. Az egyetlen komolyan számbavehető érv e feltevés mellett az lenne, hogy Lytkin szerint a Viš és a kelet-vicsegdai nyelvjárásban van labiális \hat{u} fonéma. Láttuk azonban, hogy Rédei, aki maga is a helyszínen tanulmányozta ezeket a nyelvjárásokat, ezt a gyengén labializált \hat{u} -t csak pozícióhoz kötött változatnak tartja. Az \hat{u} fonológiai státusza tehát ezekben a nyelvjárásokban enyhén szólva

kétséges. (Megjegyzendő, hogy egyes votják dialektusokban is keletkezett másodlagos a mássalhangzó-környezet hatására.)

2. A PO nyelvjárásban biztos, hogy van o fonéma. Különös, hogy a Lytkin által feltett őszürjén $*o$ -nek mégsem ez a folytatója, hanem az o ($< \bar{o}$).

3. Az ősvotjában is $*\bar{o}$ -t kell feltételezni az idetartozó szavakban. Nagyon valószínű tehát, hogy KZ KP $\bar{o} \sim$ votj. \bar{o} megfelelést mutató esetekben az őspermiben is $*\bar{o}$ -t kell feltenni, nem pedig $*o$ -t. Ha az így van, az őszürjénben sem lehetett $*o$, mert egy viszonylag rövid időszakban őspermi $*\bar{o} >$ őszürjén $*o >$ zürjén \bar{o} fejlődéssel kellene számolni, s ez rendkívül valószínűtlen.

4. Ha feltesszük, hogy a Viš. és kelet-vicegdai nyelvjárásban megmaradt az eredeti o , a többi dialektusban (beleértve a PO-t is) viszont egységesen \bar{o} -vé vált, akkor ez azt jelenti, hogy ezek a nyelvjárások az eddig feltételezettnél sokkal korábban szakadtak el a többiektől. Így, egyrészt meg kellene magyaráznunk, hogy az alább tárgyalandó $t \bar{o} b b i \ h a n g v \bar{a} l t o z \bar{a} s$ tekintetében miért a PO nyelvjárás mutat a többitől eltérő hangképviselést, míg a Viš.-ban és a kelet-vicegdaiakban ezek eredménye teljesen megegyezik a többi nyelvjárásával. A két lehetőség nyilvánvalóan kizárja egymást, hacsak nem akarunk a „párhuzamos fejlődés” bizonytalan fogalmával operálni. A legkézenfekvőbb megoldásnak az látszik, hogy az őszürjénre az $*o$ helyett $*\bar{o}$ -t teszünk fel, ahogy azt Rédeinél és Lytkin korábbi művében látjuk a Viš. és kelet-vicegdai o -t pedig kései (és ?szórványos) nyelvjárási különfejlődés eredményének tartjuk.

A korábbi kutatók által egyforma magabiztonsággal rekonstruált őszürjén $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ és $*\bar{o}$ mellett felhozható érvek, bizonyítékok nagyon is különböző súlyúak, s mint látni fogjuk, ha sikerül is bebizonyítani a három közül legalább egynek a megvoltát, ez nem jelenti automatikusan azt, hogy a másik kettő rekonstrukciója is bizonyítottnak tekinthető.

A legbiztosabbnak azt tarthatjuk, hogy az őszürjénben két o fonéma volt: egy nyíltabb és egy zártabb (szokásos jelölésük: o , \bar{o}). Ennek hagyományos bizonyítékai: 1. A SO nyelvjárásban meglévő két o fonéma, amelyeknek a többi zürjén nyelvjárásban o felel meg, de 2. a PO nyelvjárásban a nyíltabb o -nak o , a zártabbnak (hangsúlyos) \bar{o} . Eszerint tehát, ha megváltozott formában is, de a PO dialektus is őrzi az eredeti különbséget. 3. Lytkin fontos bizonyítéknak tartja, hogy az őszürjén nyelvemlékekben két betű szolgál az o jelölésére. Úgy véli ugyanis, hogy az egyik betű a nyílt, a másik a zárt o -t jelöli (Lytkin 1952: 88–90). Az 1. bizonyítékban aligha lehet kételkedni, a 2(–3)-ra még visszatérek.

A feltett kétféle e esetében éppen a legfontosabb bizonyíték hiányzik: nincs olyan mai nyelvjárás, amelyben bebizonyíthatóan megjelenne a nyílt és zárt e fonémaként. A Wichmann izsmai anyagában előforduló \bar{e} -t további vizsgálat nélkül még közvetett bizonyítéknak sem tarthatjuk. A 2. bizonyíték itt is megvan, vagyis a feltett nyílt e -nek a PO-ban e , a zárt \bar{e} -nek hangsúlyos \bar{i} felel meg.

Lytkin szerint a 3. bizonyíték is fennáll: az ózürjén nyelvmlékekben külön betű szolgált a nyílt és külön betű a zárt *e* jelölésére. A zárt *e*-t szerinte a „*jaĚ*” betűvel (ózüürjén formája: !!!) jelölték. Mivel ez a tény az őzüürjén hangrendszer szempontjából döntő fontosságú lehet, szükségesnek látszik némileg részletesebb vizsgálata. Lytkin összesen 10 szót sorol fel az ózüürjén nyelvmlékekből, amelyekben szerinte zárt *é* volt. Ezek közül azonban négy szó csak cirill betűs átiratban maradt fent, bizonyító erejük nincs, mivel következtlenül keveredik bennük a két betű. A fennmaradó hat szó (betűhív átirásban) a következő (L. Lytkin 1952: 91):

<i>ké:t mü#</i> ’váratlanul’	<i>vé:z</i> ’szent’ ~ PO <i>vi:z</i>
<i>vél</i> ’ég (fn.)’	<i>ké:z</i> ’elhengerít, elfordul’ ~ PO <i>ki:z</i>
<i>vélm s#is</i> ’megjelent’	<i>régüid</i> ’gyorsan’.

A Lytkin könyvében (1952) közölt fakszimilék alapján én is megkíséréltem a kérdéses betű azonosítását, de ez teljese bizonyossággal csak az (1)-(4) szavak esetében sikerült. S mint a fentiekből látható ezek közül csak a (4) szónak van megfelelője a várt *i*-vel a PO nyelvjárásban. Ugyanakkor van egy ellenpélda is: a *jen régüid* ’gyorsan’isten’ szót az egyik feliraton „*jaĚ*” betűvel írják, pedig ebben a PO-ban is *e* van: *jen*. Úgy gondolom, ezek után nyugodtan állíthatjuk, hogy a kétféle *e* megléte az ózüürjén nyelvmlékekben legalábbis nagyon bizonytalan.

Az azonban nem tagadható, hogy az ózüürjénben mind az *o* mind az *e* jelölésre két-két betű szolgál. Mivel magyarázható ez? Talán a cirill ábécé hatásával: a régi cirill ábécében is két-két betű volt mind az *e*, mind az *o* jelölésére. Nézetem alátámasztani látszik, hogy a „*jaĚ*”betű az eredeti, legelső ózüürjén ábécében még nem volt meg (Lytkin:1952:25), és hogy formája feltűnően hasonlít a cirill ábécé „*jaĚ*” betűjére: ózüürjén ! ~ cirill □. Számomra az is némileg érthetetlennek tűnik, hogy az ózüürjén ábécé megalkotója fontosnak tartotta volna a nyílt és zárt *o* és *e* megkülönböztetését, ugyanakkor amikor az *ô* (vagy) és az *o* megkülönböztetésével egyáltalán nem törődött, annak ellenére, hogy az *ô* a leggyakoribb zürjén magánhangzó. Az eredeti ózüürjén ábécében az *ô* ()-nek nincs külön betűje, s a szövegekben is csak nyolc esetben különböztetik meg az *o*-tól mellékjellel (*ö*), mintegy ötven esetben ugyanazzal a betűvel írják, mint az *o*-t (Lytkin 1952:29–30).

Az őzüürjén * feltevését már csak egyetlen bizonyíték indokolja, nevezetesen a KZ KP *ô* kettős megfelelése a PO-ban: és . Lytkin az előbbi esetben őzüürjén * -t, az utóbbiban * -t rekonstruál.

Mint arra korábban már utaltam a PO nyelvjárás hangsúlyviszonyai fontos szerepet játszanak a klasszikusnak nevezhető permi vokalizmuselméletben. Az itt követett gondolatmenet így foglalható össze: a PO nyelvjárás mai hangsúlytalan felső nyelvválású magánhangzói (*i*, , *u*) eredeti felső nyelvválásúakra men-

nek vissza, míg a hangsúlyos *i*, *o*, *u* egy fokkal nyíltabb magánhangzókából (**é*, **o*, **o*) származik. Ebből viszont arra lehet következtetni, hogy a PO-ban valaha hangzóssági hangsúly volt, vagyis a kevésbé hangzós felső nyelvállású magánhangzók hangsúlytalanok voltak, az összes többi vokális viszont hangsúlyos. Itkonen ezt a feltevést már az őspermiig viszi vissza: „Die urperm., im Ostpermiakischen immer noch auftretende Akzentuation erklärt sich ganz natürlich als eine Weiterentwicklung des alten – im Finnischen und Lappischen unverändert erhaltenen – anfangsbetonten Akzentuationstypus: Über enge Vokale glitt der Druck in mehrsilbigen Wörtern auf nichterste Silben... Der Umstand, daß die engen Vokale hinsichtlich der Akzentuation in eine Sonderstellung geraten sind, rührt ausschließlich daher, daß sie von viel schwächerer Sonorität sind als die übrigen.” (Itkonen 1954: 336) Ez a kikövetkeztetett hangsúlyozás viszont bizonyítja, hogy a PO (hangsúlyos) *i*, *o*, *u* valóban nyíltabb magánhangzóból keletkezett.

Ezzel az okoskodással nem az a legnagyobb probléma, hogy logikailag önmagába tér vissza, hanem az, hogy a mai PO hangsúlyozását aligha lehet hangzóssági hangsúlynak nevezni, hiszen a felső nyelvállásúak egy része hangsúlyos, míg az alsó nyelvállásúak közül az az első szótagban mindig hangsúlytalan. Saját számításaim azt mutatják, hogy Genetz anyagában (1897. ezen alapultak Itkonen következtetései is) az első szótagban 288 szóban érvényesülnek a hangzóssági hangsúly szabályai, 200 szóban viszont nem. A 2. és 3. szótagban álló *a*, *o*, *i* lehet hangsúlyos és hangsúlytalan is. A PO-ba átkerült sokszáz orosz jövevényező megtartja eredeti hangsúlyozását, s így bennük sem érvényesülhet a hangzóssági hangsúly.

Genetz anyaga más vonatkozásban sem támogatja feltétlenül a tárgyalt teóriát: eszerint a hangsúlyos *e*-nek csak középzárt magánhangzók (*e*, *o*, *o*) felelhetnek meg a többi nyelvjárásban, mégis azt látjuk, hogy PO *e*-nek ötven esetben felel meg középzárt magánhangzó a KP-ban, 23 esetben viszont várakozásunkkal ellentétben *u* vagy *ü* a KP megfelelő.

Ha figyelembe vesszük, hogy Genetz talán ha két hetet töltött a keleti-permiakok között, hogy saját bevallása szerint (1897: 3) barátságatlan fogadtatás nehezítette a munkáját, hogy csak három lapnyi szöveget gyűjtött, tehát a hangsúlyozást elszigetelt szavakon kellett megállapítania, akkor óhatatlanul is felmerül a kérdés: Mennyire megbízható Genetz anyaga a hangsúlyozás, illetve a PO ~ KP magánhangzó-megfelelések tekintetében? Ez utóbbiakról maga így nyilatkozott: „... die ost-permische Mundart von der westlichen, solikamschen gerade in Bezug auf den Vokalismus am meisten abweicht was jedoch grösstenteils auf ungenauer oder unrichtiger Bezeichnung bei Rogov beruhen mag.”

De az is kérdéses, hogy milyen mértékben őrizhette meg egy, már Genetz idejében is erősen eloroszosodott nyelvjárás az eredeti ősspermi hangsúlyozást. Az orosz hangsúlyozás nem befolyásolta a PO hangsúlyviszonyait?

Végül még egy kérdés: Mi indokolja, hogy a hangzósságnak az a határa, amelytől a hangsúlyozás függött, éppen az **u* és **ó* közé esett, nem pedig az **ó* és **o*, vagy méginkább az **o* és **a* közé? Hangzósság tekintetében az **u* és **ó* között aligha lehetett jelentős különbség, hacsak az **u* nem volt redukált. Ezt a lehetőséget viszont Itkonen határozottan elutasítja (1954: 335).

A PO (és vele együtt az ősspermi) hangsúly problémája után véleményem szerint egyelőre kérdőjelet kell tennünk. Úgy gondolom, hogy a zürjén vokalizmus szempontjából ez nem kardinális kérdés. Ha eltekintünk a tárgyalt hangsúlyozási teória bizonyító erejétől, akkor is sokkal kézenfekvőbb az a magyarázat, hogy pl. a KZ KP *o* ~ SO *ó* ~ PO *u* megfelelés a PO-ban történt zártabbá válással indokolható, mint az, hogy a KZ KP *o* ~ SO *ó* keletkezett volna az eredeti **u*-k egy részéből nyíltabbá válással.

Számomra Lytkin és Rédei őszürjén rekonstrukciójában a legnagyobb problémát az általuk feltett négy nyílásfokú rendszer jelenti. (Ugyanez a probléma jelentkezik Itkonen - Lytkin - Rédei ősspermi rendszerében is. A kérdés részletesebb tárgyalását l. később.) Mielőtt saját javaslatommal előállnék, hadd idézzem Dietrich Gerhardtnek a már többször említett hamburgi szimpozionon elhangzott szavait: „Ein phonologisches System ist nicht wie die Entzifferung einer Schrift die bündige, eindeutige Lösung eines Problems (hier eines phonetischen), sondern ist Interpretation.” (Gerhardt 1969: 173) Ebben az értelemben kérdezem, hogy nem lehetne-e a SO rendszeret fonológiaiailag így interpretálni:

<i>i</i>	<i>ii</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>ô</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>	

(Itt az *o* a hagyományos jelölés szerint *ó*, az pedig *o*.) Ebben az esetben az *a* és közötti különbség fonológiaiailag úgy értelmezhető, hogy az *a* [+centr –lab], az pedig [–centr +lab]. Az *ô* és *o* között ebben az interpretációban is nyílásfok szerinti különbség van. A javasolt változtatás nem befolyásolja a többi magánhangzónak a fonológiai rendszerben elfoglalt helyét. A hangképzés szempontjából interpretációm az indokolja, hogy Lytkin szerint a SO *ó* némileg zártabb, az *ô* pedig némileg nyíltabb ejtésű, mint a többi nyelvjárás *o*-ja. Így tehát egyformán indokoltnak tarthatjuk, mind az *ô*: *o*, mind az *o*: *ô* jelölést.

Természetesen felmerül a kérdés, helyes-e, hogy az *a* és közötti kétségt kívül fennálló nyílásfok-különbséget fonológiai szempontból nem vesszük figyelembe. Ezzel kapcsolatban utalni szeretnék arra, hogy fonetikailag a magyar *á* is egyértelműen nyíltabb, mint az *a*, a fonológiai elemzésben mégis időtartami

oppozícióban állnak egymással és fonológiailag azonos nyelvválásúaknak tekintjük őket. Mint Kaisa Häkkinen tesztje mutatja (Häkkinen 1976: 72) a magyar *a* és *á* percepciójában a (vélt) időtartam-különbségnek van domináns szerepe, annak ellenére, hogy a teszt céljaira szintetizált magánhangzók mind azonos hosszúságúak voltak. Még egy szempontból érdemes hivatkozni Häkkinen tanulmányára, amelyben a szerző tulajdonképpen a finn és magyar magánhangzófonémák határait kívánta meghatározni és összehasonlítani. A teszt azt mutatja, hogy a finn *a* és magyar *á*, valamint a finn *o* és magyar *a* képzési területe a nyílásfok tekintetében szinte teljesen egybeesik, míg a magyar *o* a finn *u* képzési területének alsó felét foglalja el, ha a kutatási eredményeket tükröző ábrákat egymásra vetítjük. Vagyis egy finn szempontjából fonetikailag a magyar *a* tulajdonképpen *o*, a magyar *o* pedig *ó*. Ennek ellenére valószínűleg senkinek sem jutna eszébe, hogy a magyar *o*-t *ó*-val jelölje, és erre nem is lenne szükség, már csak azért sem, mert a magyar *o* minden tekintetben középső nyelvválású hangként viselkedik.

Nem tartom kizártnak, hogy a zürjén SO nyelvjárása esetében a magyarral analóg jelenséggel van dolgunk, azzal a különbséggel, hogy az SO-ban a hosszúság helyett a centralitás és a labialitás szerepel, mint az *a*-t és *-t* megkülönböztető jegy. Így az is érthetővé válik miért használta Lytkin és Uotila az *o* grafémát a SO zártabb *o* jelölésére: saját anyanyelvük illetve anyanyelvjárásuk *o*-jához képest az SO hang fonetikailag valóban zártabb, de ez természetesen nem jelenti azt, hogy fonológiailag is feltétlenül zártabbnak tekintendő.

Az SO magánhangzó-rendszernek ezt az új interpretációját további érvekkel sajnos nem tudom igazolni, sőt azt is kétségesnek tartom, hogy állításaim valaha is egyértelműen bizonyíthatók lesznek. Ennek legalább két oka van: 1. Nagyon kérdéses, hogy elvégezhető-e a szükséges műszeres (fiziológiai, akusztikai, percepciós) vizsgálatok. Itt nem a gyakorlati nehézségekre gondolok, hanem arra, hogy Lytkin szerint az ifjúság nyelvéből már a húszas években eltűnően volt a kétféle *o* megkülönböztetése (Lytkin 1957:98). Lehetséges tehát, hogy már kevés olyan felső-sziszolai van, aki szisztematikusan megkülönbözteti a kétféle *o*-t (vö. Žilina, Verchnesysolskij dialekt komi jazika. M.1975. 19-20.) 2. A zürjénben nincsenek olyan morfológiai szabályok (mint pl. a magánhangzó-harmónia), amelyek segítségével el lehetne dönteni, hogy a nyelvi rendszer szempontjából pl. a nyíltabb *o* alsó vagy középső nyelvválásúnak tekintendő-e.

Ha elfogadjuk az SO rendszer fentebb javasolt interpretációját, akkor ennek messzemenő következményei lehetnek az őszürjén magánhangzó-rendszer rekonstrukciójára is. A közvetlen következmény az, hogy az SO *o*, alapján az őszürjénre is **o*, **o* rekonstruálható. Ezt a változtatást a mai PO hangképviselet megengedi, hiszen a PO *u* előzménye akár **ó*, akár **o*, a PO *o*-é pedig akár **o*,

akár * is lehetett. E változtatás után tehát az őszürjén rendszer ilyen képet mutatna:

<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>é</i>		
<i>e</i>		<i>o</i>
	<i>a</i>	

Ez a rendszer természetesen nonszensz. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha benne két labiális, centrális magánhangzó van, akkor az egyik felső, a másik középső nyelvéllésű, tehát *i* és *e*. Ezt mutatja a PO nyelvjárás, valamint a votják peremnyelvjárásai is. Ezek után az **é* sem tartható fenn, hiszen nincs ilyen fonéma a mai nyelvjárásokban és – mint láttuk – megléte több mint kétséges az őszürjén nyelvemlékekben is. Könnyen elképzelhető tehát, hogy az őszürjénben csak két palatális magánhangzó volt: *i*, *e*. Az általam rekonstruált rendszer tehát:

<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>e</i>		<i>o</i>
	<i>a</i>	

A mai rendszerek kialakulása

Az őszürjén magánhangzók további sorsukat figyelembe véve három egymástól jól elkülönülő csoportra oszthatók.

A vokális háromszög tagjai, vagyis a három legfontosabb alapmagánhangzó (*a*, *u*, *i*) változatlanul megőrződött minden nyelvjárásban.

A második csoportot alkotó **e*, **é*, **o* esetében zártabbá válással kell számolnunk, amely azonban másként zajlott le a PO nyelvjárásban, mint a KZ és KP nyelvjárásokban. A PO-ban ugyanis először az **e* > *i* és **o* > *u* változások zajlottak le, és csak ezután történt meg az **é* zártabbá válása *o*-vá. A többi nyelvjárásban (az SO kivételével) csak az **é* > *o* változás ment végbe, s ezáltal a két *o* egy fonémává olvadt össze. Az SO nyelvjárásban nem történt változás.

A PO nyelvjárásban tehát fonémahasadást kell feltennünk, vagyis PZ **e* → PO *i*, *e* változást. Ez talán úgy magyarázható, hogy az **o* > *u* zártabbá válás hasonló folyamatot indukált az **e* esetében is, de az **e* zártabbá válása – miután a szavak egy kisebb részében végbement – félbeszakadt, egyszerűen azért, mert az **e* > *i* általános megvalósulása ahhoz a nemkívánatos eredményhez vezetett volna, hogy az *e* eltűnik a rendszerből.

Mi okozhatta ezeket a zártabbá válási tendenciákat? Magyarázatként gondolhatunk a természetes fonológia elveire (a teljes képzésű magánhangzók általános zártabbá válása), illetve a nyelv ökonómiára való törekvésére. Ezen kívül talán az is figyelembe vehető, hogy az ɔ nem tartozik az alapmagánhangzók közé, tehát rendszerbeli helye némileg labilis lehetett.

Az összehasonlítás kedvéért megemlítem, hogy Lytkin magyarázata szerint a PZ *ɔ és *e (nálam *o és *e) a PO-ban zártabbá, a többi nyelvjárásban viszont épp ellenkezőleg, nyíltabbá vált.

A PO-ban lezajlott változások abszolút kronológiájáról semmit sem tudunk. A többi nyelvjárás tekintetében fontos szerepet játszanak az ózürjén nyelvemlékek. Ha Lytkin olvasatai helyesek, akkor a tárgyalt változások viszonylag kései-ek, talán a 16–18. században mehettek végbe. Ellenkező esetben nincs megbízható fogódzónk ahhoz, hogy az abszolút kronológiát megállapítsuk.

A PZ magánhangzók harmadik csoportját három centrális hang (* , * , *i) alkotta. Ez a részrendszer is eléggé labilis lehetett, ami nem csoda, hiszen egyetlen alapmagánhangzó sincs közöttük. A labilis helyzet várakozásunknak és a határozatlansági relációnak megfelelően különféle módokon szűnt meg: A PO nyelvjárásban az i tulajdonképpen eltávozott a részrendszerből, azáltal, hogy nyílttá, veláriszá és – szerintem – legalábbis fonológiailag redukálttá vált. A többi nyelvjárásból viszont az * és * tűnt el oly módon, hogy o -vé, illetve u -vá vagy i -vé vált. Végző soron az * > o változást egyfajta redukciónak is tekinthetjük, hiszen kétségtelenül az o a zürjén magánhangzó-rendszer legjellegtelenebb tagja (nem zárt, nem nyílt, nem palatális, nem veláris, nem labiális), amelynek képzésekor a hangképzőszervek is meglehetősen passzívak.

A PO-ban az o esetében is fonémahasadás történt, az idetartozó szavaknak kb. a felében az eredeti o -vé zárult. Ez egyrészt az $\text{o} > \text{u}$ változás analógiájára történt, másrészt így lehetett gyarapítani az eredetileg ritka o -k számát.

A PZ * ($\text{< PP } \text{*}$) igen ritka fonéma volt, a PP-PZ-ben csak 38 szóban tehető fel. Miután a PO kivételével az * eltűnt a zürjén nyelvjárások hangrendszeréből, felső nyelvállású párjára is ez a sors várt: u -vá velarizálódott (27 szóban) vagy i -vé delabializálódott, az pedig palatális környezetben i -vé palatalizálódott (9, illetve 2 szóban). A PO-ban az * megmaradt (mint az i is), sőt az fent említett zártabbá válásával és az u palatális környezetben történt palatalizációjával lényegesen megerősödött.

A PO $\text{i} >$ kronológiájáról annyit mondhatunk, hogy az megelőzhette az $\text{o} >$ és $\text{u} >$ változást. A PO felső nyelvállású magánhangzói között ugyanis az i foglalta el az i helyét, tehát az i nyíltabbá válása után vált szükségessé az o helyzetének megerősítése. Az $\text{o} > \text{o}$ és $\text{*} > \text{u}$ változás nagyjából egy időben játszódhatott le. Lytkin (1957: 95) szerint az o a 18. század első felében még labiális volt. Bizonyítéka azonban nem meggyőző, s ezek a változások viszony-

lag olyan egységesen zajlottak le a KZ és KP nyelvjárásokban, hogy mindenképpen indokoltnak látszik jóval korábbi időpontra tételük.

A centrálisok változásainak redukción magyarázata is megfelel mind a természetes fonológia tételeinek, mind az ökonomiára való törekvés elvének.

Az egyes magánhangzók története

PZ **a* Minden nyelvjárásban változatlan maradt, pl. KZ KP *açim* ~ PO *a-çim* 'ich selbst', KZ KP *aŭŭi-* ~ PO *a-ŭŭi-* 'sehen', KZ KP PO *aj* 'Vater', S P PO *ba* 'Salix' ~ VU Ud. Vm I SO *bajd*, S P PO *kaj* 'kleiner Vogel'.

PZ * Az SO nyelvjárás kivételével minden nyelvjárásban *o*-vá zárult, az SO-ban megmaradt mind a nyíltabb, mind a zártabb *o* fonéma. Példák: KZ KP PO *bon* ~ SO *bôn* 'faháncs'; KZ KP PO *bord* ~ SO *bórd* 'szárny'; V S P *çot-* ~ PO *çot-* 'hinken'; S PO *ço-* ~ V Le Ud *o-* ~ SO *çó-* 'Mutterbruder, Onkel'; KZ KP PO *doj* ~ SO *dôj* 'fájdalom'.

PZ **o* A PO-ban *u*-vá zárult, az SO-ban megmaradt mind a nyíltabb, mint a zártabb *o*, a többi nyelvjárásban viszont *o*-ban olvadtak össze, pl. S V P *çom* ~ SO *çóm* ~ PO *çum* 'Speicher'; S *çorüd* ~ P *çorüt* ~ PO *çu-r t* ~ SO *çórüd* 'hart, fest'; S P *ko* ~ VO *kojd* ~ SO *kó* ~ PO *ku-* 'ähnlich, wie'; KZ KP *roç* ~ SO *róç* ~ PO *ru-ç* 'orosz' (< balti-finn **rootsi*); KZ *ŭollog* ~ P *ŭollog* ~ SO *ŭoluk* ~ PO *ŭ .ŭ k* 'liba'. Mint arra már utaltam, a PO-ban szórványos *u* > változás figyelhető meg palatális hangkörnyezet hatására (l. a fenti utolsó példát). Az **o* szórványosan más nyelvjárásokban is *u*-vá zárulhatott, pl. S Lu. *šoj* ~ SO *šój* ~ V I *šuj* 'holttest', KZ KP *ozür* ~ SO *ózür* ~ Lu. Le. *uzür* 'gazdag', KZ *omól* ~ SO *ómól* ~ P *umól* 'rossz' stb.

PZ **u* Minden nyelvjárásban változatlanul megőrződött, pl. S P PO *bur* 'gut'; S P *çukôr* 'Haufen' ~ S *çukôrt-* ~ P *çukô-rt-* 'anhäufen'; S *çuküf* ~ P *çukü-f* ~ PO *çuki-f* 'Krümmung'; S P PO *ru* 'Dampf'; KZ KP *dugdü-* ~ PO *dugdü-* 'abba-hagy'.

PS **ü* A legtöbb nyelvjárásban megmaradt, a PO-ban -vá változott. A Viš. és kelet-vicsegdai nyelvjárásban helyén gyengén labializált jelentkezik (erről l. XXX). Példák: S P *bü-ku-* ~ PO *b cki-* 'stechen'; S P *ün* ~ PO *n, n* 'Rauch'; KZ P *ün* ~ PO *n* 'fél, fele'; KZ KP *dür* ~ Viš. *d r* ~ PO *d r* 'Zeit'. Palatális környezetben az *ü* szórványosan *i*-vé palatalizálódhatott, pl. S P Lu Ud. *ŭir* ~ PO *ŭ r* 'Türangel' (vö. VT *ŭürü* id.).

PZ * A nyelvjárások többségében *ô*-vé delabializálódott, a PO-ban megőrződött, vagy zártabbá vált. Vitatott kérdés, hogy a Viš. és kelet-vicsegdai gyengén labializált megőrzött régiség-e, vagy az *ô* másodlagos és kései labializációjának eredménye (vö. ...). Példák: S P *bôr* ~ PO *b r* 'Hinter-, Rück-, zurück'; KZ KP *çôrs* ~ PO *ç rs* 'orsó'; S *çôlt-* ~ P *çôvt-* ~ PO *ç .lt-* 'auswerfen (S, P),

ausziehen (P, PO); I P *rôm* ~ PO *r m* 'Farbe'; S P *dôra* ~ Lu. Le. *dera* ~ PO Viš. *d ra* 'Leinwand', KZ *pól* ~ KP *pôv* ~ PO *p l* 'Mal' stb.

PZ * A PO-ban megmaradt, a többi nyelvjárásban *u*-vá, *ü*-vé vált. Pl. KZ, KP *çu* ~ PO *ç* 'Finger', KZ, KP *uí* ~ PO *í* 'feucht, frisch', KZ *kü* ~ KP *kij* ~ PO *k -* 'weben' stb.

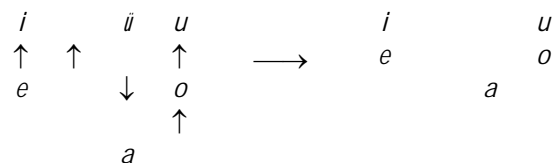
PZ *e A PO-ban megmaradt vagy *i*-vé zárult, a többi nyelvjárásban általában nem változott, szórványos zártabbá válása azonban ezekben is előfordul. pl. S *bergal-* ~ P *berga-v-* ~ PO *be-rgal-* 'sich drehen'; S *çepôft-* ~ P *çepô-ft-* ~ PO *çe-pfal-* 'kneifen'; S P *çeççi-* ~ PO *çe-ççi-* 'aufstehen'; KZ *úeskiid* ~ P *úeskiit* ~ PO *úesk t* 'eng'; KZ *úerôd-* ~ P *úerôt-* ~ PO *úer t* 'ingerel', S P *çeg-* ~ PO *çi-g-* 'brechen'; S *enüd* ~ V *e id* ~ P *eniit* ~ PO *i-n d* 'kurz'; KZ KP *gez* ~ PO *gi-z* 'kötél, zsineg'; S V *jem* ~ P *jem, jim* ~ PO *im* 'Nadel'; S *reéal-* ~ P *reáa-v-* ~ PO *ri-áot-* '(sich) auftrennen'; KZ KP *eg, en, ez* (a tagadó ige imperfektuma) ~ VU Vm Ud. I P *ig, in, iz*.

PZ **i* Változatlan maradt, minden nyelvjárásban, pl. S P PO *bi* 'Feuer'; S Lu PO *di* 'Insel'; S P PO *gid* 'Stall'; S *gífal-* ~ P *gífa-v-* ~ PO *gífa-l-* 'kitzeln'; S P PO *ki* 'Hand'.

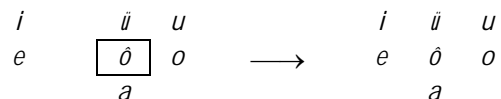
Összegzés

A zürjén magánhangzó-rendszerben lezajlott folyamatok

PO nyelvjárás:

KZ és KP nyelvjárások (a SO kivételével)

A SO nyelvjárásban az $\text{ } > o$ változás nem történt meg, hanem megmaradt a három labiális-veláris fonéma (, *o*, *u*). Megjegyzés: A bekeretezett hang a rendszer új tagja.

A mai zürjén magánhangzók eredete

(SO) < PZ *	<i>o</i> (SO, PO) < PZ * <i>o</i>
<i>o</i> (KZ KP) < PZ * és * <i>o</i>	<i>u</i> (PO) < PZ * <i>u</i> és * <i>o</i>
<i>u</i> (KZ KP) < PZ * <i>u</i>	<i>a</i> < PZ * <i>a</i>

(PO) < PZ * <i>ü</i>	<i>ô</i> (KZ KP) < PZ *
(PO) < PZ *	<i>ü</i> (KZ KP) < PZ * <i>ü</i>
(PO) < PZ * , (és – szórványosan – <i>u</i>)	
<i>e</i> < PZ * <i>e</i>	<i>i</i> (PO) < PZ * <i>i</i> és <i>e</i>
<i>i</i> (KZ KP) < PZ * <i>i</i>	

A zürjén magánhangzó-rendszer kutatásában a továbbiakban mindenek előtt az öszürjén * rekonstrukciójának helyességét kell megvizsgálni. Tisztázásra szorulnak továbbá az özürjén nyelvmélekek hangjelölési sajátosságai és a PO nyelvjárás hangsúlyviszonyai is.

Az őspirmi vokalizmus

Az őspirmi magánhangzó-rendszer rekonstrukciója

Úgy gondolom, természetes, hogy első lépésként az őspirmi vokalizmus eddigi, kiinduló alapnak tekinthető rekonstrukciót tekintjük át.

Lytkin (1964: 228)			Itkonen (1954: 332)			Rédei (1969: 140)		
<i>ü</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	
<i>×</i>	<i>é</i>	<i>ô</i>	<i>ó</i>	<i>é</i>	<i>ô</i>	<i>ó</i>	<i>é</i>	<i>ô</i>
<i>ö</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	
	<i>ε</i>	<i>a</i>	<i>ε</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>ε</i>	<i>a</i>	

A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért Itkonen és Rédei rendszerét más formában írtam fel, mint szerzőik. Lytkin rendszere a legfeltűnőbbben abban tér el a másik kettőtől, hogy palatális labiális magánhangzókat is feltesz. (Erről részletesebben I. XXX)

A másik eltérés a három rendszer között az, hogy Itkonen *ü*-jének Lytkinnél és Rédeinél felel meg és úgy látszik, hogy mindkét álláspont védhető. Itkonen mellett szól, hogy sok (száznál több) esetben állapítható meg zürj. *ü* ~ votj. *ü* megfelelés, ráadásul jelentősebb nyelvjárási eltérések vagy ingadozások nélkül. Így a PZ **ü* ~ PV **ü* megfelelés alapján kézenfekvő az őspermire (pontosabban az őspirmi kor végére) is **ü*-t feltenni, ha el akarjuk kerülni a nehezen bizonyítható „párhuzamos fejlődés”-re való hivatkozást. Az természetesen lehetséges, hogy az őspirmi **ü* korábbi * -ből keletkezett.

A rendszer szempontjából viszont logikusabbnak látszik Lytkin és Rédei feltevése (az *). Ha ugyanis a másik két centrális magánhangzó (* *) is labiális volt, akkor éppen az Itkonentől is gyakran emlegetett rendszerkényszer alapján várnánk, hogy a felső nyelvállású centrális magánhangzó is labiális legyen. Az ellentmondás egy lehetséges megoldására alább visszatérek.

A három rendszer legszembetűnőbb közös vonása, hogy négy nyílásfokúak, a középzártak és zártak között egy közbenső sort (*é, Ő, ó*) tartalmaznak. Itkonen ezt így kommentálja: „Die zwischen den engen und halbengen Vokalen liegende Vokalreihe **é, * , *ó* bildet wegen ihres vom vergleichenden fi.-ugr. Standpunkt gesehen seltenen Artikulationsgrades die merkwürdigste Einzelheit des urperm. Systems” (Itkonen, 1954: 337). Ez a tény azonban Itkonent a jelek szerint nem nyugtalanította, e ritka nyelvválásfok fonológiai-tipológiai megindoklásával nem foglalkozott.

Harms ezzel szemben elveti a négy nyílásfokú fonológiai rendszer lehetőségét: „In general, no language is known to possess four (or more) phonemic degrees of tongue height (i.e., any such phonetic difference is always better analyzed in terms of other features.)” (Harms 1967: 167) Helyette a lax-tense oppozíciót vezeti be, anélkül, hogy fizikai természetét meghatározná.

Mint arra korábban már utaltam, egyik újabb munkájában Rédei is felveti annak lehetőségét, hogy az *e, , o ~ é, Ő, ó* sorok nem nyílásfok, hanem feszeség tekintetében különböztek egymástól, de e feszeség természetét ő is homályban hagyja. Állásfoglalása mindenesetre azt mutatja, hogy nem teljesen biztos a négy nyílásfokú rendszer megvoltában.

Mint már az őszürjén rekonstrukciónál utaltam rá, számomra is problematikus a fonológiai négy nyílásfokú rendszer, de a feszes-laza oppozíció bevezetését sem tudom kételkedés nélkül elfogadni. Ez utóbbit azért nem, mert akárhogyis csűrjük-csavarjuk rajta keresztül végső soron az időtartam szerinti oppozíció jelenik meg az őspemiben. Ha pedig az előpemi (finnugor, finnpermi alapnyelv) nem fogadjuk el a hosszú-rövid vagy a teljes-redukált oppozíciót, akkor az őspemiben még kevésbé tehetjük meg ezt. Ráadásul a mai permi magánhangzó-rendszerek felől nézve semmi sem utal arra, hogy az őspemiben ilyen oppozíció lett volna. S a helyzet akkor se jobb, ha Itkonen hosszú magánhangzókat tartalmazó előpermi rendszeréből indulunk ki. Az előpermi hosszúakból ugyanis az esetleges őspemi hosszú magánhangzók szabályos hangváltások segítségével nem vezethetők le.

A négy nyílásfokú rendszer megítélésében lényegében Harmsszal értek egyet: nagyon valószínűnek tartom, hogy a nyelv a fonetikailag negyedik nyílásfok magánhangzóit fonológiai nem a nyílásfok, hanem más megkülönböztető jegyek segítségével különíti el a többiektől, hogy ezáltal különbözőségüket markánsabbá tegye, s így eredményesebben tölthessék be kommunikatív funkciójukat. Ezt a feltevést a magyar *a-á* esetében igazolni látszanak Kaisa Häkkinen korábban már említett vizsgálatai.

Egy további kifogás lehet az eddigi őspemi rekonstrukciókkal kapcsolatban, hogy azok túl sok magánhangzót tartalmaznak: Itkonené és Rédeié 11-et, Lytkiné 14-et, Harmsé már 15-öt. A permi nyelvek összes nyelvjárását megvizs-

gálva azt látjuk, hogy azok eredeti szavakban csak 6–8 magánhangzót használnak. Maga ez a tény is kétségessé teszi, hogy lehetett-e egyidőben az ősspermi alapnyelvben másfélszer vagy kétszer annyi magánhangzó. (Az összes rekonstruált magánhangzó egymás utáni megvoltát természetesen nem zárhatjuk ki, hiszen az ősspermi kor igen hosszú volt, tehát a FP és a PP állapot között több közbeeső rendszer lehetett). Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy újabban a finnugor alapnyelvben is viszonylag kevés (6–8) magánhangzóval számolnak (l. Hajdú 1981; UEWb. X.). A fentiekhez még az fűzhető hozzá, hogy az ősspermi nyelvnek valószínűleg nem is volt szüksége ilyen sok magánhangzóra, hiszen az ősspermi kor végén már rendelkezésre állott a gazdag mássalhangzórendszer, azt pedig nincs okunk feltételezni, hogy az ősspermi nyelv sokkal redundánsabb rendszer lett volna, mint a finnugor alapnyelv, vagy a mai permi dialektusok. Nyilvánvaló ugyanis, hogy minél gazdagabb egy nyelv hangrendszere, annál nagyobb a fel nem használt morfológiai kombinációk aránya, vagyis a nyelvi rendszer annál redundánsabb.

Az általam rekonstruált ősspermi rendszer majdnem megegyezik az őszürjénnel:

<i>i</i>	<i>ii</i>	<i>u</i>
<i>e</i>		<i>o</i>
<i>?ä</i>	<i>a</i>	

Mint látható, az ősspermi *i* vagy *ii* problémáját úgy oldottam meg, hogy mindkét hanggal számolok az ősspermiben: az **ii* Itkonen *ii*-jének, Lytkin–Rédei *i*-jének felel meg. Az ősspermi **i* rekonstrukciója (a PZ **i*-höz hasonlóan) némileg gyenge lábakon áll. A problémát az okozza, hogy bár az egyes zürjén és votják nyelvjárásokban megőrzött *i* és megfelelői alapján mind az őszürjénre, mind az ősvotjákra rekonstruálható **i*, ezek nem felelnek meg egymásnak. Véleményem szerint PP **i* rekonstruálható azokban a szavakban, amelyekben VT *u/ii* (palatális környezetben esetleg *i*) ~ VT Per. *i* ~ ZR *u/ii* (palatális környezetben esetleg *i*) ~ PO *i* megfelelés mutatkozik, további feltétel, hogy az első szótagi magánhangzónak palatális előzménye legyen és/vagy palatális környezetben álljon. Viszonylag kevés olyan szó (38) van, amelyik az összes kritériumnak megfelel. Ezért arra is gondolhatnánk, hogy az *i* a PP-ben nem volt önálló fonéma, hanem pozicionálisan kötött allofon, bár nehéz lenne eldönteni, hogy az *u* vagy az *ii* allofonja volt-e. (Vagy esetleg mindkettő?) Célszerű mégis önálló fonémának tekinteni, egyrészt mert így a PP-re biztosan rekonstruálható *i*-nek megvan a felső nyelvéllátású párja, másrészt mert a mai nyelvjárási *i*-k egy része így levezethető az ősspermiből.

A korábban kifejtetteknek megfelelően az általam rekonstruált PP rendszerben nincs *é, ô, ó*. Az első kettővel egyáltalán nem számolok, mivel a megvoltuk

mellett felhozható egyetlen érv a PO-ban mutatkozó kettős képviselő másként is magyarázható. A klasszikus elmélet *ō*-jának és *o*-jának az én PP rendszeremben (éppúgy mint a PZ-ban) *o* és *o* felel meg.

A nyílt *ā* (A klasszikus elméletben jelölésére az *ε* betűt használják, jelölendő, hogy kissé zártabb hangról van szó. A különbségtételnek nincs fonológiai jelentősége.) esetleges rekonstrukciójáról a következőket mondhatjuk. A klasszikus elméletben azokban a szavakban tesznek fel *ε*-t, amelyekben KZ, KP *ō* ~ PO *o* ~ VT *e* megfelelés mutatkozik és az előpermi előzmény is többnyire *ā*. A PP **ε*-t Itkonen (1954: 304–5) azon az alapon látja indokoltnak, hogy a votják abszolút szóvégi *ε*-nek a zürjében általában *-ō*, de az izsmaiban *-ε* felel meg. Ebből arra következtet, hogy szóvégen *ε* volt az eredeti hang és ennek analógiájára az első szótagban is-*ε*-t tesz fel. Később (i.m. 333) maga is elismeri, hogy a PP **ε* rekonstruálása nem teljesen biztos. De az egyetlen érv, amelyet az **ε* mellett fel tud hozni, a rendszer szimmetriája. Itkonen egyébként a PP *é*-t is a rendszerkényszerrel magyarázza.

Mivel a votj. szóvégi *ε* nyíltsága nem fonematikus tulajdonság és mivel a nem első szótagi magánhangzók fejlődése nem feltétlenül azonos az első szótagiakéval, az érvelés nem túl meggyőző. Némileg problematikus a felteendő PP **ε* > PZ **a* változás, hiszen itt egyszerre történt zártabbá válás, labializáció és centralizáció! Ezért úgy gondolom, hogy **ε* helyett PP **e*-t kell feltenni. Ezzel megmagyarázzuk a VT folytatót, de megmagyarázzuk a PZ **a* -t is, mert az *ε*-nek előbb mindenképp zártabbá kellett válni és csak azután labializálódhatott. Ezért ezekben az esetekben szükségtelen a PP-re nyílt magánhangzót feltenni.

Én csak azokban a szórványos esetekben tartom esetleg indokoltnak a PP *ā* rekonstruálását, amelyekben az egyik nyelvben *a*, a másikban *ō*, *e* áll és az esetleges előzmény is *ā* volt. Az említett fejlemények így magyarázhatók a legegyszerűbben. De az is lehetséges, hogy az ősspermi kor végére az *ā* már teljesen eltűnt a rendszerből. Ebben az esetben a PP-re kettős alakokat kell rekonstruálni, amelyek nyelvjárási különfejlődés eredményei.

PP **a* -t rekonstruálok azokban a szavakban, amelyekben a PZ-ben is *a* állt. (Tehát, amelyekben ma SO *o*, PO *o* van.) Ezen kívül **a* -t teszek fel azokban a szavakban is, amelyekben az egyik permi nyelvben *a*, a másikban *o* vagy *u* van.

Ezeket, az eddig szabálytalannak tartott hangmegfeleléseket úgy magyarázhatjuk, hogy (a PP **a* -hoz hasonlóan labilis) PP **a* felszámolódási folyamata során az esetek egy kisebb részében (a bizonytalansági elvnek megfelelően) **a* > *a* változás történt. Ezt azért tarthatjuk természetesnek, mert az **a* eltűnésére csak ez a két lehetőség kínálkozott **a* → *o*, *a*. Mivel azonban maga a változás a két nyelv különletében ment végbe, az is természetes, hogy különböző szavakban jelentkeznek. A PP **a* átmeneti hang volt, ami funkcióját betöltve az SO ki-vételével az összes permi nyelvjárásból eltűnt.

A PP *e*-féle hangok mai nyelvjárásközi megfelelései a következő képet mutatják:

KZ, KP	PO	Votják	PP (Itkonen – Lytkin)
<i>ô</i>		<i>e</i>	<i>ε</i>
<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i> és <i>o</i>	<i>e</i>
<i>e</i>	<i>i</i>	<i>e</i> és <i>o</i>	<i>é</i>

A PP **e* és **é* kettős votják megfelelését (*e*, *o*) Itkonen (i.m. 308, 310) a hangkörnyezet hatásával magyarázza: szerinte az *e* palatális környezetben megmaradt, labiális mássalhangzók, *g*, *k*, *r*, *ɾ* mellett pedig *o*-vá változott.

Ha elfogadjuk azt a kézenfekvőnek látszó feltevést, hogy a votjában PP **e* > PV ** > o* változás zajlott le és a PZ-re is csak egy *e*-t rekonstruálunk, akkor keresztirányú megfelelést kapunk:

PZ	PV	PP (Cs. S.)
<i>e</i>	<i>e</i>	<i>e</i>
<i>e</i>	(> <i>o</i>)	<i>e</i>
(> <i>ô</i>)	<i>e</i>	<i>e</i>

Ennek a megoldásnak (amelyben tehát mindhárom esetben PP **e*-ből indulunk ki) egyik előnye, hogy segítségével egységes tendenciaként értelmezhetjük a PZ-ben és PV-ben azonos mértékben, bár más-más szavakban lezajlott változásokat. A mindkét nyelvben ritkább **e* > ** > o* változás kiváltó okaként egyelőre csak Itkonen fenti magyarázatát említhetjük. Az ** > ô* változást a zürjében talán redukciós folyamatnak tekinthetjük, a votják ** > o* változást viszont a rendszerkényszer, az *u*-vá vált eredeti *o* pótlásának szükségessége okozta.

Mielőtt felvázolnánk az egyes magánhangzók történetét, nézzük meg, hogy milyen előzménye van az általam rekonstruált PP rendszernek. Kiinduló pontnak az UEW Előszavában közölt nyolc magánhangzóból álló, csak rövid magánhangzókat tartalmazó rendszert tekintem, de nem tartom kérdésesnek az **ü* megvoltát.

Az alábbi táblázat mutatja a PP magánhangzók előzményeinek számszerű megoszlását. Csak a biztos etimológiákat vettem figyelembe, illetve a biztosak közül is csak azokat, amelyekben az első szótagi magánhangzó biztosan és egyértelműen rekonstruálható. Tehát azokat az eseteket nem, amikor az UEW több első szótagi magánhangzót is lehetségesnek tart. A hipotetikus hosszú magánhangzót tartalmazó etimológiákat mind az **ô*-höz soroltam. (Az EP = előpermi terminus az UR, FU és FP etimológiák közös neve.)

EP	?ä	a		e		o	i		ü	u	össz-
PP											szes
ä	6	15	8	29	14	2	6	1	3		84
a		13	4	5	10	20	1	1	3	30	87
e		1	21	19	3	17	5	5	4	6	81
ô			1	2	8				4	1	16
o			8	2	15	13	3	4	6	34	85
i		2	1	11			24	1	6	1	46
ü					4		3	1	23		31
u			1		9	3	5	3	49	17	87
össz-	6	31	44	68	63	55	47	16	98	89	517
szes											

A táblázatban látható számadatok értékelésekor nem szabad elfelejteni, hogy az EP rendszer az UEW kollektívájának, a PP rendszer jelen dolgozat szerzőjének nézetein alapul, tehát szubjektív elemet tartalmaz, bár a rekonstrukciók nagyobb része az általánosan elfogadott véleményt tükrözi.

Ennek figyelembe vételével bizonyos óvatos következtetések tehetők mind az EP, mind a PP rendszerrel kapcsolatban. Feltűnő, hogy egy-két kivétellel közel azonos számban rekonstruálhatók az egyes EP magánhangzók. Ez a tény támogatja az illető hangok rekonstrukciójának helyességét. A többenél kevesebb szóban rekonstruálható az EP **i* és **ü*, amelyeknek együttes száma viszont megközelíti a többi magánhangzó gyakoriságát. Ez a tény talán azt a nézetet támogatja, mely szerint az **ü* az **i* allofonja volt. A két hang PP megfelelői viszont inkább arra utalnak, hogy külön fonémának tekintendők, ugyanis az EP **i*-nek zömmel palatális, az **ü*-nek centrális PP folytatói vannak.

Az EP **ô*-k feltűnően alacsony száma azt mutatja, hogy ez a hang (és a hozzá sorolt hipotetikus hosszú magánhangzók) az EP rendszer periférikus tagja lehetett, sőt talán az a feltevés is megkockáztatható, hogy csak a hiányos ismereteinkből fakadó bizonytalanság eredménye. A gyakoribb PP folytatók mindenesetre centrális előzményre utalnak.

Az ősspermi korban lezajlott hangváltozások eredményeképpen az egyes hangok gyakorisága alaposan megváltozott a felső nyelvállásúak javára, amelyek aránya az EP eredetű szavakban elérte a 48 %-ot. Igaz, ezt a számot az ősspermi korban keletkezett szavak 41 %-ra módosították, ami azután nem is igen változott, hiszen a felső nyelvállású magánhangzók aránya a mai votjában is 41 %.

Érdekes, hogy maga a rendszer az EP és PP nyelvállapot között alig változott (feltéve, hogy a PP **-t* és **-t* az EP **ô* és **ü* folytatójának tekintjük), legalább néhány szóban minden EP magánhangzó megmaradt az egész ősspermi kor fo-

lyamán, garantálva ezáltal a rendszer folytonosságát. Összesen 109 szóban (21 %) őrződött meg az eredeti EP hang.

Ezek után még arra a kérdésre kellene választ adnunk, hogy milyen hangváltozások eredményeként jött létre a PP rendszer, és milyen okok váltották ki ezeket a hangváltozásokat.

Úgy gondolom, hogy a hangváltozások egyik kiváltó oka a szóvégi magánhangzóknak a korai őpermiben lezajlott erős lekopása volt. A lekopás érintette mind a tövégi, mind a szuffixális magánhangzókat és a korábbi nyelvéllapotokra jellemző magánhangzó-harmónia megszűnéséhez vezetett. Ennek következtében a rendszer átstrukturálódott, a palatális-veláris oppozíciót palatális-centrális-veláris váltotta fel. Ennek következménye volt az EP $*\ddot{u} > PP *$ és az EP $*\hat{o} > PP *$ változás. Ez utóbbit az is kiváltotta, hogy így az a nem maradt pár nélkül (rendszerkényszer). Ezt követően a kései őpermiben a hangváltozásoknak egész sora kezdődött meg. Feltevésem szerint ezek kiinduló pontja a rendszer két egymástól legtávolabb lévő tagja, az $*\ddot{a}$ és az $*u$ volt. Az \ddot{a} nem tartozik az alapmagánhangzók közé, a rendszerben elfoglalt helyzetének szilárdságát a magánhangzó-harmónia biztosította (hiszen az a párja volt). Ennek megszűntével az \ddot{a} helyzete labilissá vált, ezért fokozatosan kiveszett a rendszerből. Két lehetősége volt az átalakulásra: a zártabbá válás és a centralizálódás (depalatalizálódás). A bizonytalansági elvnek megfelelően az \ddot{a} -k egyik (nagyobb) része az első, másik (kisebb) csoportja a második lehetőséget választotta. Az eredeti \ddot{a} -k és a -k egyik (kisebb) csoportjából létrejött tehát a centrális csoportba átkerült a fonéma.

Az eredeti a -k nagyobb része megmaradt velárisnak és labializálódott. (Vagy esetleg megőrizte eredeti labializáltságát. Sammallahti a FU alapnyelvre labiális -t rekonstruál.) Így keletkezett a PP $*o$, amelynek gyakoriságát azután az eredeti és a másodlagos $*o$ -k hasadása növelte jelentősebb mértékben. Ezt a hasadást úgy képzelhetjük el, hogy az $*o$ -k egy része némileg zártabbá, másik része némileg nyíltabbá vált, majd a köztük kialakult fonetikai különbség fonológizálódott. Hogy mely szavakban rögzült a nyíltabb és melyekben a zártabb o , az a bizonytalansági elvnek megfelelően többnyire a véletlenül múlt, bár esetleg a hangkörnyezet is befolyásolhatta. (Itkonen szerint az r előtt történt nyíltabbá válás. Az én anyagomban r előtt PP $*o$ áll 9 szóban, PP $*o$ pedig 15-ben.)

Ezekkel a változásokkal egy időben a rendszer átellenes oldalán is jelentős változás történt: $*u > *o > \ddot{u}$. Ezt a változást én a természetes fonológia és a gazdaságosságra való törekvés elveinek megfelelő redukálódási folyamatnak tekintem, hiszen a felső nyelvéllásúak között az \ddot{u} a leginkább neutrális, legkisebb energiával ejthető magánhangzó. (Nem palatális, nem veláris, nem labiális.) Interpretációmát támogatja, hogy a PO-ban és több votják nyelvjárásban ez a

hang tovább redukálódott és nyíltabbá vált. Ebben a folyamatban szórványosan az **i* is részt vett.

Az *u*-k (és *-k*) számának radikális csökkenése felborította a rendszer korábbi számszerű egyensúlyát és kiváltotta az **o*, majd az *** (*< *a*) tömeges zártabbá válását. Az **o* és *** számának csökkenése viszont indikálta az **e > * > *o*, *** labiovelarizációt, hiszen az *o*-féle hangok számának gyarapítására ez volt az egyetlen lehetőség. Hogy mely szavakban történt meg ez a változás és melyekben nem (hiszen az eredeti *e*-k egy része megőrződött), azt a hangkörnyezet is befolyásolhatta (mint ezt Itkonen is gondolta), de alapvetően mégis csak a bizonytalansági elv érvényesült.

Az ismertett, tömeges méretekben lezajlott hangváltozásokkal egyidejűleg velük ellentétes, szórványos változások (visszacsapások) is lezajlottak (tehát pl. nyíltabbá válás, illetve **o > * > *e* változás). Ez a jelenség jól ismert más nyelvek történetéből is.

A zártabbá és nyíltabbá válással kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy befolyásolhatta-e ezeket a folyamatokat a második szótagi magánhangzó nyílásfoka. Mint arra már utaltam, Rédei és Korenchy általános magyarázó elvként alkalmazza a nyílásfok szerinti magánhangzó-harmóniát. Itkonen, aki részletesen cáfolja ezt a nézetet (1975: 359–370), csak az EP **e* esetében tartja lehetségesnek, hogy további sorsát a második szótag magánhangzója befolyásolta (Itkonen 1954: 278.). A kérdés megítélése attól is függ, hogy mikorra tesszük a szóvégi magánhangzók lekopását, hiszen azok csak lekopásuk előtt fejthettek ki bármilyen hatást. A szuffixális magánhangzóként megmaradt vokálisok ebből a szempontból nem jöhetnek számításba. Az én hipotézisemben a nyílásfok szerinti magánhangzó-harmónia nem játszhat szerepet, mivel feltevésem szerint az ősspermi magánhangzó-rendszerben történt változások kiinduló pontja éppen a végmagánhangzók lekopása volt.

Ezek a hangváltozások nagyon lassan, és minden érintett szóban külön-külön zajlottak le. Ennek következtében egy eredeti **ä*, ha az elsők között kezdett el változni, akár az ősspermi lezajlott változások végpontjáig az **ü*-ig is eljuthatott. De, a bizonytalansági elvnek megfelelően bármelyik fokon meg is állhatott. Ezért van az is, hogy pl. az **ä*-ből keletkezett **e*-k ugyanúgy fejlődhetnek tovább, mint az eredetiek, bár általában nem jutottak el olyan nagy számban olyan messzire, mint az eredeti **e*-k, hiszen egy szakasszal hosszabb utat kellett megtenniük. A táblázatból kiolvasható, hogy míg az EP **e*-k közül 20, az EP **ä*-k közül csak 10 vált az ősspermi kor végére felső nyelvvállásúvá.

Az ősspermi lezajlott, szabályosnak tekinthető hangváltozások fejlődési sorokként ábrázolva:

$$\ddot{a} \rightarrow a \rightarrow \rightarrow o \rightarrow u \rightarrow () \rightarrow \ddot{u} \qquad \ddot{a} \rightarrow e \rightarrow i \rightarrow \ddot{u}$$

feltételezhetjük, hogy az előpermi **ä* zártabbá válása már az őpermi kor végére megtörtént. Annál is inkább, mert az előpermi **ä*-t érintő egyéb változások is (pl. **ä* > *a*) az őpermi korban zajlottak le, és a klasszikus elmélet is számol az előpermi **ä*-k egy részének őpermi kori labializációjával, amit szintén zártabbá válásnak kellett megelőznie.

Úgy gondolom, hogy PP **ä*-t legfeljebb azokban a szavakban rekonstruálhatunk, amelyekben a mai permi nyelvek egyikében *a*, másikában *e* vagy (*e* > >)*ö* áll. Ez a hangviszony PP **ä*-ből magyarázható a legegyszerűbben. Mindössze 7 előpermi és 8 őpermi eredetű szóban van ilyen megfelelés. Az előpermi szavakban a mai permi nyelvekben az alábbi megfelelések vannak: VT *a* - ZR *ö* (4 szó): VT *kalim*, *kalôm* 'Bucht im Fluss' ~ ZR *kôla*: *tü-kôla*, *tü-kela*, *tü-kola*, *tü-kol* 'kleine Bucht im See, kleiner Waldsee' < PP *käl* Bucht < FU *käl3* 'versumpfter See, Bucht'; VT *kaltü-* 'mit dem Zugnetz fischen' ~ ZR *kôlt-*, *kôvt-* < PP *kältü-* < FP *kältä-*; VT *pal*, *p w* 'Seite, Gegend, halb, Hälfte' ~ ZR *pól*, PO *p l* 'Seite, eines von einem Paar' < PP *päl* 'halb, Hälfte, Seite' < UR *pälä*; VT *a* - ZR *e* (2): VT *vala-* 'verstehen' ~ ZR *velal-* PO *v lal-* < PP *väla-* < ? FU *w l* -; VT *kaíi* 'Schwiegertochter' < ZR *kel* (*kelj-*), P *kevja*, PO *kel*, *kelja* 'Schwägerin' < PP *káli* < FP *käl3*; és VT *ö* - ZR *a*: VT *ôíü*, *efü* 'kleiner Finger' ~ ZR *çal* < PP *çáli* < ? FP *ç l3*.

Az előpermi magánhangzó 5 szóban rekonstruálható, mindig **ä*-ként. A PP **ä* feltevése mellett ezeknek a megfeleléseknek másik lehetséges magyarázata, hogy az **ä* hasadása már az őpermi korban megtörtént, és az *a*-t, illetve *e*-t tartalmazó alakok nyelvjárási változatokként éltek egymás mellett. Elméletileg az is lehetséges, hogy minden idetartozó szóban PP **a*-t teszünk fel, amely a PZ-ben * -vé zárult és labializálódott. Ezt azonban nem tartom valószínűnek.

Az idetartozó PP szavakban mai VT *a* ~ ZR *e* (2), VT *e* ~ ZR *a* (1) és VT *e* ~ ZR *ö* (5) párok találhatók. Az utóbbi csoportba kizárólag középíráni jövevényszavak tartoznak (pl. VT *eksej* 'Kaiser' ~ ZR *öksü* 'Fürst' < PP *äkse*), amelyekben az átadó nyelvi alak alapján tehető fel PP *ä*. Az is lehetséges azonban, hogy a hangrendszeréből ekkor már hiányzó *ä*-t hanghelyettesítéssel *e*-ként vette át az őpermi. Az első két csoportban mutatkozó megfelelések pedig őpermi nyelvjárási változatok folytatói is lehetnek.

Összefoglalva: nem tartom valószínűnek, hogy az őpermi kor végén megvolt az **ä* fonéma. Ha mégis, akkor nagyon ritka lehetett és az ősvotják-őszürjén kor legelején végleg eltűnt a rendszerből. Itt említem meg, hogy Itkonen sem volt teljesen biztos a PP **ä* (nála ε) megvoltában, s azt elsősorban a rendszerkényszerre hivatkozva rekonstruálta (Itkonen 1953: 333).

PP **a*

Dolgozatom szójegyzékében 108 szóban rekonstruálok első szótagi PP **a*-t. Ezek döntő többségében (89 szóban) VT *a*~ ZR *a* megfelelés mutatkozik. Pl. VT *adŭi* ~ ZR *aŭŭi* 'sehen PP *aŭŭi* < FP *a* ç3-, VT *aj*, *ajü* ~ ZR *aj* 'Vater' < PP *aje*, VT *ba* ~ ZR *ba*, *bajd* 'Salix' < PP *ba* < UR *paj3*, VT *bam*, *baš* ~ ZR *ban* 'arc' (< ócsuv. *bäš*).

Ezek kétségtelenül PP **a*-ra mennek vissza. További 15 esetben csak az egyik permi nyelvben maradt meg az előpermiből örökölt szó (11 esetben a zürjénben, 4-ben a votjában, mindig első szótagi *a*-val). Ezeknél sincs okunk, hogy a PP **a*-ban kételkedjünk.

Négy olyan PP szó van, amelyikben nem maradt meg mindkét nyelvben az eredeti *a*:

VT *oka*-, ÷ *ka*- 'ersticken, ertrinken' ~ ZR *agal*- < PP *aka*- < FU *äkk3*-; VT *lap*, *lapeg* 'niedrig' ~ ZR *lap* 'flache Seite, Fläche, Blatt', *lop*: *pelis-lop* 'Ruderblatt', SO *pa -lop* 'Löffelschale' < PP *lap* < UR *lapp3*; VT *almüt* 'abschüssig' ~ ZR *ülüd* 'irányában' < PP *al*; VT *andan* 'Stahl' ~ ZR *jemdon*, *jendon* < PP *andan* < miran. **andan*.

Ezeknél azért indokolt PP *a* feltevése, mert így beilleszkednek a permi nyelvekre általában jellemző zártabbá válási tendenciába, továbbá ezt indokolják az előzmények is (az előpermi, illetve az átadó nyelvi alakok). Az utolsó szóban jelentkező szabálytalan ZR *e* népetimológiával magyarázható (vö. ZR *jen* 'Nadel', Rédei 1986:65.).

A vizsgált anyagban 31 olyan szó van, amelynek biztosan rekonstruálható előpermi előzménye van. Ez lehet előpermi **a*(13 szó), **ä*(15), **e*(1), **i*(2).

Az előpermi **a* megmaradása magától értetődőnek tűnik, de nem az. Az esetek többségében ugyanis zártabbá vált, mint azt a későbbiekben látni fogjuk. Rédei (1988:365) úgy véli, hogy ezekben a szavakban a korai őspermiben **a*>**ä* változás történt a környező palatális mássalhangzók hatására. Az így keletkezett **ä* később az eredeti *ä*-k egy részével együtt *a*-vá vált. Ezalatt azonban lezajlott az eredeti **a*-k zártabbá válása, az tehát a másodlagos *a*-kat már nem érintette. Rédei véleményét támogatja, hogy az idetartozó 13 szó közül 12-ben az *a* mellett palatális mássalhangzó áll, valamint az, hogy az *a*-ból keletkezett *ä*-k egy része az eredeti *ä*-kkel együtt *e*-vé vált. Mégsem tarthatjuk a magyarázatot teljesen kielégítőnek, hiszen számos palatális környezetben álló őspermi **a* nem palatalizálódott, hanem zártabbá vált. Tehát a palatalizáció nem következett be automatikusan. Ezért azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy az *a*-k egy része azért őrződött meg, mert az egyik legfontosabb magánhangzó, a vokális triász tagja, még átmenetileg sem tűnhetett el a rendszerből. Példák: VT *jag*, *ŷag* 'Kiefernwald, Fichtenwald' ~ ZR *jag* 'Kiefernwald, Friedhof' < PP *jag* < FU *jakk3* 'Kiefern-, Fichtenwald'; VT *pa#* 'Loch' ~ ZR *pa#kal*- 'sich erweitern' < PP *pa#* < UR *pa#3/pa#k3*.

Az előpermi **ā* > PP **a* változás (pl. VT *an*, *aš* 'Backenbein, Kinnbacken' ~ ZR *an* 'Kinnlade' < PP *aš* < UR *āš3*, VT *naſk* 'Falle' ~ ZR *naſk* < PP *naſk3* < FU *nā* /*nāf*) egyik oka szintén az lehetett, hogy szükség volt a zártabbá válás miatt megfogyatkozott *a*-k számának növelésére. Feltevésem szerint már a korai őspermiben lezajlott a szóvégi magánhangzók lekopása. Ezzel fokozatosan megszűnt a magánhangzó-harmónia és így az **ā* helyzete labilissá vált, hiszen nem tartozik az alapmagánhangzók közé. A feleslegessé vált *ā* előtt két út állt: **a*-vá, vagy **e*-vé válhatott. A szavak kisebbik részében az első, a nagyobbikban a második lehetőség valósult meg.

Nehezebb azoknak az eseteknek a magyarázata, amelyekben a PP **a* előpermi **e*-re vagy **i*-re megy vissza. A ZR *maſ* 'Ruder' < PP *maſa* < FP *mela* esetében Rédei (1988: 365) arra gondol, hogy a második szótag nyílt magánhangzója okozta az **e* nyíltabbá válását, tehát **e* > **ā* > *a* változás történt (nyílásfok szerinti magánhangzó-harmónia). Ha elfogadjuk Rédei magyarázatát (Ezzel kapcsolatos kételyeimet másutt fejtem ki.), akkor a nyíltabbá válásnak nagyon korán, még a szóvégi magánhangzók lekopása előtt kellett megtörténnie.

Semmiképpen sem alkalmazható azonban ez a magyarázat az alábbi két szóra, hiszen azokban a második szótagban **e* állt: VT *a* -: *a im* ich selbst ~ ZR *aç* -: *açim*, PO *açim* < PP *aç3* < FU *içe* Schatten, Schattenseele, VT *vajü*-, *vaj*-bringen, zubringen, zuführen, fahren, holen, abholen ~ ZR *vaj*-bringen, tragen, führen, herbeiführen, gebären < PP *vajü*-bringen, tragen, führen < FU *wigenehmen*, tragen

. Mindhárom egyeztetés közös vonása, hogy bennük depalatalizáció és nyíltabbá válás történt. Ezek oka azonban egyelőre nem világos.

PP **ā*

Ezt a magánhangzót ugyanolyan meg gondolások alapján rekonstruálom az őspermire, mint az őszürjénre, érveimet itt nem ismétlem. Az idetartozó 137 szó (ebből biztos előpermi etimológiájú szó 53, bizonytalan 10, az őspermiben keletkezett 74) egyik legnagyobb csoportját (62 szó) azok alkotják, amelyekben VT *u* ~ ZR *o*, SO *o*, PO *o* megfelelés van. Példák: VT *bubüſi* ~ ZR *bobuv*, SO *bobul* 'lepke, pillangó' < PP *bobul*; VT *pum*, *puš* ~ ZR *pom*, SO, PO *pon* 'Ende, Anfang, Spitze' < PP *poš* < UR *pāše*; VT *ulü* ~ ZR, SO, PO *ol* 'leben' < PP *lū*; VT *kuri* ~ ZR, SO, PO *kor* 'bitten' < PP *k rü* < FU *ker(j)ä*; VT *pu=iim* ~ ZR, SO *po=ôm*, PO *po= m* 'Kiefer' < PP *p =em* < FP *pe ~ä/pen ~ä*.

Ezekben az esetekben tehát mindenütt zártabbá válás történt az SO kivételével, ahol megmaradt a kétféle *o*.

PP *** -t rekonstruálok azokban az esetekben is (65 szóban), amikor az egyik permi nyelvben *a*, a másikban *o* vagy *u* áll. Példák: VT *ba#tü* ~ ZR, SO, PO

bo#t- 'nehmen' < PP *b #tü-*; VT *ma* 'Rätsel' ~ ZR, SO *mojd*, PO *mo* 'Märchen' < PP *m jd(ü-)* < FU *muja-*; VT *ko* ~ ZR *ka* 'szarka' < PP *k a*.

Ezzel ezek a hangmegfelelések kielégítő magyarázatot kapnak, hiszen az * > *a* változás triviális, a zártabbá válás pedig a permi vokalizmus fejlődésének legáltalánosabb tendenciája. Véleményemet alátámasztja, hogy ennek a csoportnak ugyanolyan előpermi előzményei vannak, mint az előzőnek. A VT *a* ~ ZR *o* megfelelést mutató szavak (23) közel felében (10 szó) a várt *o* helyett SO *ó*, PO *u* áll, pl. VT *ka* 'ähnlich wie' ~ ZR *ko*, *kojd*, SO *kó*, PO *ku* < PP *k a*. Ezek között külön csoportot alkot az a hét szó, amelyekben PP **w* szókezdettel számolhatunk. Pl. VT *va* 'es', *wa* 'es' 'Bett' ~ ZR *vo* -*pa*#, SO *ó* -*pa*#, PO *u* -*pa*# < PP *w a* < FU *a* & *o*. Mint az idetartozó előpermi szavak mutatják a **w* itt másodlagos, protetikus. Ezek az esetek is magyarázhatók az általános zártabbá válási tendenciával, illetve feltehetjük, hogy az utóbb említett típusban éppen a később lekopott **w* okozta a SO, PO alakokban jelentkező zártabbá válást, éppúgy mint a VT *va* 'früh' ~ ZR *vo* *l*, SO *ó* *l*, *vo* *l*, P *o* *l*, PO *u* *l* < PP **w a* < FP **a* & *o* etimológiában. Ennek hatására keletkeztek az SO, PO zártabb alakok a VT *aa* 'Vorderteil' ~ ZR *vo* *l*, SO *ó* *l*, *vo* *l*, P *o* *l*, PO *u* *l* < PP * *a* < FP *o* *ca* szóban. (A mai zürjén szótárak ezt a két szót egy szócikkben tárgyalják, tehát egy szónak tekintik.)

A VT *kwaldü-* 'sich spalten', ZR *kol* 'Zwischenraum', SO *kol* *stün*, PO *kol* *as* szóban a votjában az * tulajdonképpen labializálta a *k*-t miközben maga delabializálódott. Ilyen fejlődés szórványosan más labiális magánhangzók (*o*, *u*) hatására is lejátszódott.

Nyolc esetben a ZR, SO, PO *o* alapján rekonstruálható * . A votják megfelelő szabálytalan vagy hiányzik.

Két esetben VT *o* áll zürjén megfelelő nélkül. Itt rekonstrukcióm az indokolja, hogy a PP **o* a votjában minden esetben zártabbá vált, míg az * szórványosan megmaradhatott *o*-nak.

Egy szóban (VT *var*, *war* 'Sklave' ~ ZR *ver* < PP *w r* < FP *orja*) VT *a* ~ ZR *e* megfelelés mutatkozik. Rekonstrukcióm a VT *a*, valamint a FP előzmény (**o*) indokolja. A szabálytalan ZR folytató a gyakori *e* > *o* változás ellentettjeként, visszacsapásként jelentkezik.

A PP * az ősvotjában **o*-vá zárult, majd az eredeti **o* -val együtt tovább zárult, *u*-vá, az őszürjénben megmaradt és csak annak felbomlása után zárult az SO kivételével *o*-vá. Változatos EP előzményei kereken 50 szóban rekonstruálhatók: **e* (21), **ä* (8), **e/ä* (2), **i* (1), *o* (8), *a* (6), *o/a* (2), *o/* (1), *u* (1). A palatális előzmények esetében **ä* > **e* > * > **o* változási sort tehetünk fel, amelybe a szórványosan (? visszacsapás eredményeként vagy a második szótag hatására) nyíltabbá vált **i* is bekapcsolódott. Az így keletkezett **o* az eredeti **o*-kkal együtt részt vett az őspერი fonémahasadásban (> * , **o*). Az eredeti **a*-k zár-

tabbá váltak, az **u* pedig szórványosan (? visszacsapásként) nyíltabbá. Példák: VT *vu* 'Wasser' ~ ZR *va* < PP *v* < UR *wete*; VT *luktü-* 'kommen' ~ ZR *lokt-*, *lakt-*, SO *lok-*, PO *lok(t)-* < PP *l ktü-* < FU *läkte-*; VT *pu* 'Stange' ~ ZR, SO, PO *po* < PP *p* < FP *pi* 'a'; VT *šuna-* 'warm werden' ~ ZR, SO, PO *šonal-* < PP *š na-* < FP *šon3*; VT *vu* 'alt' ~ ZR, PO *va* < PP *v* < FP *wanša*.

PP **e*

Számításaim szerint az **e* volt a leggyakoribb magánhangzó az őspermiben: 220 szóban rekonstruálható. Ez a nagy szám részben az én rekonstrukciós módszeremnek köszönhető, amennyiben PP **e*-t teszek fel azokban a VT *e* ~ ZR *ô* megfelelést mutató szavakban, amelyekben a klasszikus elmélet hívei PP **ä*-t rekonstruálnak (45 szó). Úgy vélem ez szükségtelen, hiszen az **ä*-nek előbb mindenképpen zártabbá kellett válnia ahhoz, hogy labializálódhasson. Nézete-met támogatja, hogy az eredeti *ä*-k egy része a klasszikus elmélet szerint is * -vé vált már az őspermiben. Az általam feltett fejlődési sor tehát jól beilleszkedik az őspermiben lezajlott hangváltozások rendszerébe. Példák: VT *ber* ~ ZR *bôr*, PO *b r* 'Hinterteil' < PP *ber* < FU *perä*; VT *sep* ~ ZR *sôp*, PO *s p* 'Galle' < PP *sep* < FU *säppä*; VT *kertü-* ~ ZR *kôrt-* 'binden' < PP *kertü-*.

A megfelelések legnagyobb csoportját (72 szó) az *e* ~ *e* típusú szavak alkotják, amelyek esetében magától értetődő a PP **e* feltevése. Példák: VT *pełmüt* ~ ZR *pemüd*, PO *pi-m t* 'finster' < PP *pełmüt* < UR *piłm3*; VT *#erekja-* 'lachen' ~ ZR *#eral-* < PP *#er3-* < FP *#er3/#är3-*.

Az *o* ~ *e* megfelelést mutató szavak (52) esetében is PP **e*-t lehet feltenni egyrészt a majdnem kizárólag palatális előzmények, másrészt az őspermire és folytatóira jellemző labiovelarizálódási tendencia alapján. Példák: VT *lobü-*, *lôba-* 'fliegen' ~ ZR *leb-*, *lôb-*, PO *lebal-* < PP *lebü-* < FU *lemp3-/lämp3-*; VT *oskü-* 'glauben' ~ ZR *eskü-*, PO *jeski-* < PP *eskü-* < FU *esk3-*.

Felfogásom szerint tehát a mai VT *o* és ZR *ô* ugyanannak az őspermiben megindult és a leánynyelvekben folytatódó folyamatnak az eredménye (**ä* > **e* > * > *o* ~ *ô*). Csak éppen a votjában a fejlődés egy fokkal tovább ment. Ennek okairól I.XXX

A következő csoportba azokat az etimológiákat soroltam (34 szó), amelyekben legalább az egyik permi nyelvben *e* áll. Itt a következő típusokat különböztethetjük meg: (VT ~ ZR) *e* ~ *o* (4), *e* ~ *u* (2), *u* ~ *e* (2), *e* ~ *i* (2), *i* ~ *e* (10), *e* ~ *ü* (2), *ü* ~ *e* (2), *ô* ~ *e* (3), *a* ~ *e* (2). Példák: VT *tej* 'Laus' ~ ZR *toj*, SO *tój*, PO *túj* < PP *tej* < FU *täje*; VT *ŷigü-*, *ŷegü-* 'brechen' ~ ZR *çeg-*, PO *çig-* < PP *çegü-* < FU *çäšk3-/#äšk3-*; VT *pôlü*, *pôwü*, *polü*, *pele* 'Daumen' ~ ZR *pel*, P *pev*, PO *pel* < PP *pel* < FP *pälkä*.

Itt a palatális előzmény mellett az indokolja rekonstrukcióm, hogy egy PP **e*-ből az ismert fejlődési tendenciák segítségével a különböző mai folytatók

levezethetők. A mai *i* esetében szórványos zártabbá válás történt, amely vára-
kozásunknak megfelelően a votjában több szóban hatott. **e > i* változás történt
tíz szóban a PO-ban is. (A klasszikus elméletben ezeknél PP **é-t* rekonstruál-
nak.) Az *a ~ e* megfelelést mutató két szó (pl. VT *paleá*, *páweá* 'Vogelbeere' ~
ZR *pelü#* < PP *peleú* < FU *piçla*) esetében nyelvjárási változatként PP **e/a*
esetleg *ä* is feltehető.

Az utolsó csoportba sorolt 17 szó esetében ma egyik permi nyelvben sincs *e*.
PP **e* rekonstruálását a már említett szempontok (palatális előzmény, a mai ala-
kok levezethetősége) indokolják. Típusai: *ô ~ i* (3), *o ~ i* (8), *ô ~ ü* (2), *i ~ ô* (2), *i*
~ *u* (2). Ezekben az esetekben az **e* vagy a zártabbá válás, vagy a labiove-
larizálódás irányába fejlődött. Példák: VT *po#kü*, *pô#kü* 'Schwalbe' ~ ZR *pi#çi* <
PP *pe#ki* < FU *päch3*; VT *siñüs*, *sišüs*, *seššös* 'Faden, Zwirn' ~ ZR *suñüs*, PO *sünis*
< PP *seššüs* < ?FP *säšä*.

A PP **e-t* tartalmazó szavak közül 129 őpermi, 91 pedig előpermi eredetű.
Ez utóbbiak közül 74 szóban rekonstruálható az első szótagi magánhangzó
előzménye: **ä* (29), **e* (19), **ä/e* (5), **e/Ē* (2), **i* (11), **i/ä* (1), **a* (5), **o* (2).
Mint látható a PP **e* keletkezhetett előpermi **e-ből*, **ä-ből* (zártabbá válással)
és ritkábban **i-ből* (nyíltabbá válással). Veláris magánhangzóra csak akkor me-
het vissza, ha az palatális környezetben állt. Három szóban a PP **e* előpermi **aj*
szekvencia folytatója: itt a **j* palatalizálta a magánhangzót majd (vagy egyide-
jűleg) lekopott. Példák a veláris előzményekre: VT *#epüs* 'Beutel' ~ ZR *#epüs* <
PP *#epüs* < FP *#opp3s3*; VT *vošja-* 'tauschen' ~ ZR *ve:-*, PO *vi:-* < PP *veš(ja)-* <
FP *waj3š3*.

PP *ô

Ez a magánhangzó viszonylag gyakori volt az őspermiben, összesen 163 szóban
rekonstruálható. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy ez a hang az őspermi-
ben központi helyzetben volt, és rajta keresztül zajlott le az **e* velarizációja. A
mai permi nyelvjárássok többségében, mind a votjában, mind a zürjénben a PP
**ô*-vé delabializálódott, csak a votják peremnyelvjárásokban és a PO-ban ma-
radt meg változatlanul. Ennek alapján PP **ô* rekonstruálható mai *ô ~ ô* megfele-
lés esetén (55 szó). Pl. VT *ôltü-* 'werfen' ~ ZR *çôlt-*, PO *ç lt-* < PP *ç lti-* < FP
çôlta-/ç lta-, VT *íôm*, *í m*, *íem* 'Traubenkirsche' ~ ZR *íôm*, PO *í m* < PP
í m < UR *&ôme/& me*.

A második csoportot az az 50 szó alkotja, amelyekben *o ~ ô* megfelelés van,
pl. VT *oš* 'Ochs, Stier' ~ ZR *oš*, P *ôška* PO *ška* < PP *š(ka)* < FP *uš3*, VT
šort 'Garn, Zwirn' ~ ZR *šört*, PO *š rt* < PP *š rt* < FP *širt3/šürt3*. A rekonstruk-
ció itt sem kétséges hiszen a mai votják *o* legfontosabb forrása éppen a PP-PV
volt.

A harmadik nagy csoportot azok az etimológiák alkotják, amelyeknél ma az egyik permi nyelvben *ô* van. Alcsoportjai: (VT ~ ZR) *ô ~ ü* (7), *ô ~ o* (11), *ô ~ u* (1), *u ~ ô* (13), *i ~ ô* (2), *ü ~ ô, o* (18), *e ~ ô* (3), *a ~ ô* (1). A szabálytalan vagy annak látszó folytatók közül az *o, u, ü* viszonylag könnyen magyarázható: * *o* > **o* > **u* > **ü* zajlott le, ami jó beleillik a permi vokalizmus fejlődésére jellemző sémába. Pl. VT *kôs* ~ ZR *kos*, SO *kôs*, P *kôs*, PO *k s* < PP *k s* < FP *koks3*, VT *ôl, w, el, il* ~ ZR *ül, P ôv, PO l'Pfeil* < PP *l* < UR *ôle/ oole*, VT *üm, ZR vom, vôm, SO óm, P óm, PO m* 'Mund, Öffnung' < PP *m* UR *aše, suāa*, VT *s āa*- 'reinigen' ~ ZR *sôl-*, PO *s ũ-* < PP *s ũ* < ?FU *siç3/süç3*.

A VT *e* a palatális környezet hatására bekövetkezett visszacsapás eredménye (pl. VT *kej, kôj, k j* 'Wurm', ZR *kôj*, < PP *k j* < FU *koje/koja*), a VT *i* pedig speciális okokra vezethető vissza: a VT *kion, kijon, kijon* ~ ZR *kôin, kôjin* < PP *k in* szóban metatézis történt, a VT *kiäu-, k ā-* ~ ZR *kôl-, PO k ũ-* < PP *k ũ*-szóban a PV **ü* a palatális környezetben palatalizálódott. A VT *#ala-* 'speien' ~ ZR *#ôlal-*, PO *# lal* < PP *# la-* < FU *#iŕke/#üŕke* szóban az előzmény (UR *ü*) miatt célszerű PP * *-t* rekonstruálni, aminek nyíltabbá válását a klasszikus elméletben az *l* hatásával magyarázzák (Rédei 1988: 369.).

Két olyan szóban is * *-t* tesztek fel, amelyekben *e ~ u*, illetve *u ~ e* megfelelés van: VT *#erü, #ire* 'Weberspule' ~ ZR *#uri* < PP *# rü*, VT *suter, s ter, s ter* 'Johannisbeere' ~ ZR *setôr*, PO *set r* < PP *s ter* < FP *sapt3r3/sopt3r3*. Az első esetben az átadó volgai-bolgár alak, a másodikban a veláris FP előzmény és a mai nyelvjárási alakok teszik indokoltá az általam választott megoldást.

A VT *kwasa-* 'biegen' ~ ZR *kostü-, KP kôstü-* < PP **k sū-* igében a KP *ô* miatt rekonstruálok PP * *-t*. A VT alakot egyszerűbb lenne egy PP **kôsü-* formából levezetni, mert a PP **ko* > VT *kwa* fejlődésre több példánk is van. Ebben az esetben a permjékben történhetett redukálódásnak tekinthető **o* > *ô* változás.

A PO nyelvjárásban a PP * *-nak* kettős megfelelése van: *ô* és (hangsúlyos) *o*. Ez utóbbi alapján a klasszikus elméletben PP **ô*-t is feltesznek (Rédei 1988: 370). Úgy vélem, hogy inkább fonémahasadással kell számolnunk: az eredeti *ô* k egy része zártabbá vált, hogy növelje az eredeti *ü* nyíltabbá válása miatt megfoghatkozott felső nyelvállású magánhangzók gyakoriságát. Hogy az így keletkezett *o* valóban az *ü* helyét foglalta el, bizonyítja az is, hogy a PO az orosz *ы*-t gyakran *o*-vel veszi át. A zártabbá válást elősegíthette, hogy a PO-ban a PP **o*-k és az **e*-k egy része is zártabbá vált. A PO mai hangsúlyviszonyait az általam javasolt megoldás is megmagyarázza.

Az idetartozó szavak közül 79 ôspermi, 84 pedig előpermi eredetű. Ez utóbbiak közül 70 szóban rekonstruálható az előzmény: *ô, ô/ , o/* (8), *â* (14), *â/e* (1) *e* (3) *i/ü* (4), *a* (10), *o* (15), *u* (9), *a/o* (3), *o/u* (3). Mint látható a tárgyalt magánhangzó bármely előpermi vokális folytatója lehet. Az első típusba azok az etimológiák tartoznak, amelyekben Itkonen általában előpermi hosszú magán-

hangzót rekonstruál. Mint Rédei hangoztatja (Rédei 1988: 371) permi szempontból indokolatlan előpermi hosszú magánhangzókat feltenni. Az általa feltett előpermi *ô*-ből a PP * minden nehézség nélkül származtatható.

A palatális előzményekkel kapcsolatban annyit jegyzek meg, hogy az eredeti **e*-k nagyobb része ekkorra már előbbre tartott a velarizációban, a folyamatba később bekapcsolódó (hiszen előbb zártabbá kellett válniuk) **ä*-k jelentős része viszont az őpermi kor végére csak eddig jutott a velarizációban. Ezért látunk itt az előzmények között jóval több **ä*-t, mint **e*-t. Példák: VT *tol* 'Winter' < ZR *tól*, P *tôv*, PO *t* < PP *t* < FU *tälwä*; VT *podü*- 'zumachen' ~ ZR *pöd*- < PP *p* *dü*- < FU *pent3*-.

Az **i/ü* előzménnyel rekonstruált etimológiákban permi szempontból **ü*-vel kell számolni.

A veláris előzmények előbb egységesen **o*-vá váltak és utána centralizálódtak.

PP **o*

A klasszikus elmélethez hasonlóan én is kétféle **o*-t rekonstruálok az őpermire, egy nyíltabbat és zártabbat. Úgy vélem azonban, hogy fonematikusan a nyíltabb alsó nyelvválású volt, a zártabb pedig középső. Ezt tükrözi az általam alkalmazott hangjelölés is. Így az én -m a klasszikus elmélet *o*-jának, az én *o*-m pedig *ô*-jának felel meg.

Akkor rekonstruálok (összesen 137 szóban) PP **o*-t, ha VT *u* ~ ZR *o*, SO *ó*, PO *u* megfelelési sor áll fenn, valamint akkor is, ha a VT vagy a SO és PO alak hiányzik. (Az utóbbi esetben persze nyílt PP * -t is lehetne feltenni.) Ebbe a csoportba 104 szó tartozik. Itt tehát a votjákban és a PO-ban zártabbá válás történt, az SO megőrizte a kétféle *o*-t, amelyek a többi zürjén nyelvjárásban összeolvadtak. Példák: VT *kur* 'Baumrinde' ~ ZR *kor*, SO *kór* 'Rinde der Laubbäume' < PP *kor* < FU *kere*; VT *lul*, *l* *l*, *lül* ~ ZR *lol*, SO *lól*, PO *lu-l* 'Atem, Seele' < PP *lol* < FU *lew13*; VT *pulü*- ~ ZR *pol*-, SO *pól*-, PO *pu-l* 'fürchten' < PP *polü*- < UR *pele*-; VT *punü*, *p* *nü*, *pünü* ~ ZR *pon*, SO *pón*, PO *pun* 'Hund' < PP *ponü* < FP *pene*; VT *uj*, *j* ~ ZR *voj*, SO *ój*, PO *j* 'Nacht' < PP *oj* < FU *eje/üje*.

A ZR *o* alapján PP **o* tehető fel az *o* ~ *o* (6 szó), az *ü* ~ *o* (14 szó) és az *ô* ~ *o* (1 szó) megfelelést mutató szavakban. Az első típusban a votjákban szórványosan megmaradt *o* áll, a másodikban a PP **o* először **u*-vá zárult, majd az eredeti *u*-kkal együtt továbbfejlődött *ü*-vé. A harmadik típusban **o* > visszacsapás történt, az így keletkezett magánhangzó pedig teljesen szabályosan delabializálódott a közvotják nyelvjárásokban. Példák: VT *logü*- 'treten' ~ ZR *log*- < PP *logü*-; VT *nijü* 'Last, Bürde' ~ ZR *nop*, SO *nop/nóp*, PO *nup* < PP *nop3* < FU *napp3/nopp3*.

Viszonylag kicsi, de érdekes az a csoport, amelyben VT *kwa* ~ ZR *ko*, SO *kó*, PO *ku* megfelelést látunk. Pl. VT *kwa#* 'seicht, wasserarm' ~ ZR *ko#mü-*, SO *kó#mü-* 'trocken werden', PO *ku#ti-* 'trocknen (tr.)' < PP *ko#* < UR *ku#ka/ko#ka*, VT *kwar* 'Blatt' ~ ZR *kor*, SO *kór*, PO *kur* < PP *kor* < ?FU *kor3/korwa*. Itt a votják alakokban az **o* tulajdonképpen labializálta a *k*-t miközben maga delabializálódott. Ilyen fejlődés szórványosan más labiális magánhangzók (*, u*) hatására is lejátszódott. A klasszikus elméletben a **w* protézist a már az ősspermi-re felteszik (l. Rédei 1988:367), erre azonban nincs szükség.

Egy szóban (VT *üümü-* '(einer Speise) überdrüssig werden' ~ ZR *um-*, SO *ómjü-* < PP *omü-*) az SO adat indokolja rekonstrukciót, háromban pedig a votják alapján tesztek fel PP **o*-t. Az utóbbi típusban a zürjénben történt szórványos zártabbá válás, pl. VT *gondür* 'Bär' ~ ZR *gundür* 'ein mythol. Wesen' < PP *gondür*.

A PP **o*-t tartalmazó szavak közül 74 ősspermi eredetű, 12-nek bizonytalan, 62-nek biztos előpermi előzménye van. Ebben a 62 szóban a következő előzmények rekonstruálhatók: **e* (17), **ä* (2), **e/ü* (1), **a* (20), **o* (13), **u* (3), **a/o* (4), **o/u* (2). Az előzmények tehát lényegében azonosak a PP nyílt * előzményeivel. Csak ott nagyobb a palatális magánhangzók aránya. Ez persze lehet véletlen is. A jelek szerint mindkét ősspermi **o* esetében ugyanazok a folyamatok játszódtak le és ugyanazok a tendenciák hatottak. Példák: VT *uzür* 'reich' ~ ZR *ozür*, *uzür*, SO *ózür* < PP *ozür* < FU *asür3*; VT *um* 'Schlaf' ~ ZR *on*, SO *ón*, PO *un* < PP *onm3* < FU *odam3*; VT *kuáüí*, *k áíí*, *küáüí* 'Ameise' ~ ZR *koúul*, SO *kóúul*, P *kóüüv* < PP *koúül* < FU *ku çe/kuçe*.

PP **i*

Kereken 100 szóban rekonstruálható. A legáltalánosabb megfelelési pár: *i* ~ *i* (86 szó). Példák: VT *ki#ma-* ~ ZR *ki#mü-* 'reif werden' < PP *ki#mü-* < FP *kip#e/kip#ä*; VT *im* ~ ZR *im* 'Name' < PP *im* < UR *nime*; VT *pi* ~ ZR *pi* 'Zahn' < PP *pi* < FU *piše*; VT *pišem* ~ ZR *piv* 'Wolke' < PP *pil* < FU *pilwe/pilše*; VT *#in* ~ ZR *#in* 'Auge' < PP *#inm3* < UR *#ilmä*.

A további esetekben csak az egyik nyelvben maradt meg az *i*: *i* ~ *ü* (6), *ü* ~ *i* (4), *i* ~ *e* (2), *ô* ~ *i* (1), *u* ~ *i* (1). Pl. VT *sünü-* 'rosten' ~ ZR *sím-* < PP *sím-* < FP *sím3*. Az **i* > *ü* változást redukálódásnak tekinthetjük. A VT *in* 'Himmel' ~ ZR *jen* < PP *inma* < FU *ilma* és VT *vim*, *vijüm* ~ ZR *vem*, PO *vim* < PP *vi(jü)m* < FU *wi%3m3* szavakban a ZR *e* másodlagosságát a VT, illetve a PO alak mellett a FU, illetve az UR előzmény is bizonyítja. A VT *#u#*, *# #* 'Wachs' ~ ZR *#i#* < PP *#i#t3* < FP *#i#t3/#ik#t3* szóban a labializáció oka nem világos.

A PP **i* előzménye 48 szóban rekonstruálható: **i*(24), **e*(5), **ä*(6), **e/i*(1), **i/ü*(3), **u*(5), **o*(3), **a*(1). Ez a hang tehát az esetek többségében előpermi **i*-ből vagy (zártabbá válással) más palatális magánhangzóból származott. A veláris

előzmények palatális környezetben jelentkeznek, tehát az őspermiben ezekben a szavakban palatalizáció történt. Példák: VT *gid* 'Stall' ~ ZR *gid* < PP *gid* < FP *kentä*; VT *ki* 'Hand' ~ ZR *ki* < PP *ki* < FU *käte*; VT *i, ni* 'schon' ~ ZR *in, i, nin, nün* < PP *i/ni* < FP *nik3/nü k3*; VT *niá* 'Zobel' ~ ZR *iá* < PP *iá* < FU *uk#e/ uk3#3*; VT *pi* 'Knabe' ~ ZR *pi* < PP *pi* < FU *pojka*.

PP **ü*

Ennek a hangnak a rekonstruálása nem áll biztos alapokon. Itkonen egyáltalán nem rekonstruál ilyen magánhangzót, Rédei és Lytkin ugyan igen, de az az általam rekonstruált PP **ü*-nek felel meg. Azokban az etimológiákban tartom rekonstruálhatónak ezt a hangot, amelyekben az fonémát ismerő votják peremnyelvjárásokban és/vagy a PO-ban áll, amelynek a többi votják és zürjén nyelvjárásban főként *u*, ritkábban *ü* és (palatális környezetben) *i* felel meg. Ennek alapján mindössze 38 szóban tehető fel PP **ü*, amelyek közül 17 őspermi, 21 pedig előpermi eredetű. Példák: VT *üf* 'feucht, nass' ~ ZR *uf*, PO *f* < PP *f* < FUP *e/3*; VT *kü ü- ki ü-* 'die Augen schliessen' ~ ZR *ku -*, PO *k -* < PP *k ü-* < UR *ku a-*; VT *kuá, k á* 'lang' ~ ZR *kuá*, PO *k á* < PP *k á* < UR *ko ç3/koç3*; VT *suü-*, *s äü* 'erreichen' ~ ZR *suü-*, PO *s ü t-* < PP *s üü* < FP *saç3-*.

Nemcsak a ritka előfordulás teszi kétségessé az **ü* fonéma voltát, hanem az is, hogy az esetek többségében az palatális környezetben áll, tehát pozicionális variánsnak is tekinthető.

Az előpermi előzmény 19 szóban rekonstruálható, egynél többször csak az **u* (3), **o* (4), **e* (5) fordul elő. Egy-egy szóban van **a*, **o/a*, **o/u*, **ä*, **i/ü*, **i/ü/ä*, **hw* előzmény. Ezek alapján csak azt mondhatjuk, hogy a PP **ü* felső nyelvállású magánhangzóból (*ü*-ből vagy *u*-ből) keletkezhetett a környezet hatására bekövetkezett palatalizáció és/vagy labializáció eredményeként. Valószínűleg mindig periférikus tagja volt a magánhangzó-rendszernek és az is maradt. Feltevését azonban az is indokolja, hogy így a biztosan rekonstruálható PP **ü* nem maradna felső nyelvállású pár nélkül.

PP **ü*

Összesen 203 szóban teszem fel ezt a hangot, amely helyett Lytkin (1964: 186 kk.) és Rédei (1988: 372–374) **ü*-t rekonstruál, szemben Itkonennal, akinél **ü*-t találunk (1954: 299 kk.). Lytkin érveivel másutt foglalkozom, Rédei érvei szintén nem meggyőzőek. Hiszen az, hogy a VT-ZR *ü* labiális előpermi előzményre megy vissza egyáltalán nem bizonyítja, hogy ez az előzmény még az őspermi kor végén is labiális volt. Az igaz, hogy a PP **ü* mindkét permi nyelvben delabializálódott, de jórészt más-más szavakban. Ez azonban nem bizonyítja azt, hogy az *ü* előzménye is csak a permi nyelvek külön életében delabializálódott

volna. Erre egyszerűen nem volt szükség, mert a tárgyalt hang az ősspermi kor végén már illabiális volt. Nézetemet támogatja az is, hogy az illabializáció szinte teljesen egységesen zajlott le, a fonetikai környezet által kiváltott kisebb eltérésekkel. Módszertani szempontból is kérdéses, hogy indokolt-e ilyen esetben párhuzamos fejlődéssel számolni.

Az *ü* ~ *ü* megfelelés 182 szóban mutatkozik (beleszámítva azokat az eseteket is, amikor a szó valamelyik permi nyelvből kiveszett). Példák: VT *bü* *k-* ~ ZR S P *bü* *kü-*, PO *b* *ki-* 'stechen' < PP *bü* *kü-* < ?FP *pu* *k3-*; VT *büd* 'ganz vollständig' ~ ZR *büd* 'jeder, all, ganz'; VT *pürü-* ~ ZR *pür-* 'hineingehen' < PP *pürü-* < FP *pur3-/p* *r3-*; VT *lümü* ~ ZR *lüm* 'Schnee' < PP *lümü* < FP *lume*; VT *türpü* ~ ZR *türp* PO *terp* 'Lippe' < PP *türpü* < FP *turpa*; VT *viíf*, *viíf* ~ ZR *viíf*, P, PO *viíf* 'neu' < PP *viíf* < FU *wu*%e.

Valamelyik permi nyelvben *i* áll a másik nyelv *ü*-jének megfelelőjeként 19 szóban. Ez a megfelelés szinte kivétel nélkül palatális környezetben mutatkozik, tehát arról van szó, hogy az eredeti *ü* a környezet hatására palatalizálódott. Pl. VT *jürjü-* 'nagen' ~ ZR *jir-*, PO *j* *r-* < PP *jürü-* < ?FP *jire-/jüre-*, VT *mi*#*kü-*, *mü*#*kü-* 'waschen' ~ ZR *mü*#*kü-*, PO *mi*#*kal-* < PP *mü*#*kü-* < UR *mu*#*ke-/mo*#*ke-*.

A két szóban jelentkező VT nyelvjárási *ô*: *gôr*, *môf* nyelvjárási különfejlődés eredménye, mindkét szónak van *ü*-is alakja is a votjákban.

A PP **ü* 77 ősspermi és 127 előpermi eredetű szóban rekonstruálható, az utóbbiak közül 105 esetben rekonstruálható az előzmény: **u* (49), **u/o* (4), **u/a* (1), **u/* (1), **i/iü* (23), **o* (6), **a* (3), **a/ä* (1), **i* (6), **e* (4), **e/* (4), **ä* (3). A PP **ü* az esetek négyötöd részében valóban labiális magánhangzóra, közvetlen előzményként **u*-ra megy vissza. Az ősspermiben lezajlott **u* > (** >*) **ü* változást redukálódásnak foghatjuk fel, hiszen ennek során az *u* elvesztette labiális artikulációját, vagyis kiejtése még kevesebb energiát igényelt. Közvetett bizonyíték felfogásom mellett az, hogy a PO-ban és egyes VT nyelvjárásokban az *ü* tovább redukálódott és egyben nyíltabbá is vált: *ü* lett belőle, követve a természetes fonológia sémáját, amely szerint a zárt magánhangzók redukálódnak és egyben nyíltabbá válnak.

Az előpermi **i* közvetlenül redukálódott *ü*-vé, esetleg a környező mássalhangzók hatására (*r*, *l*, *ɛ*) is. Az alsóbb nyelvállású illabiálisok a labiovelarizálódási és zártabbá válási folyamatba bekapcsolódva juthattak el az *ü* fokig, bár az is sincs kizárva, hogy ugrásszerűen váltak *ü*-vé. Ezt az *ü* nagyfokú jelöletlensége is elősegíthette. Példák: VT *gü=ü* 'Nagel' ~ ZR *gü=* < PP *gü=ü* < FU *kin* *e/kin* *e*; VT *tü*, *t* 'Landsee' ~ ZR *tü* < PP *tü* < UR *tow3*; VT *šür* 'Maus' ~ ZR *šür* < PP *šür* < FU *šjšere*; VT *nül* 'Mädchen' ~ ZR *nül* < PP *nül* < UR *nej*%e.

PP **u*

Ezt a hangot 215 szóban rekonstruálhatjuk. A messze leggyakoribb megfelelés $u \sim u$ (179, ideszámítva azokat az eseteket is, amikor valamelyik permi nyelvből kiveszett a szó). Példák: VT *udü-* ~ ZR *ud-* 'tränken, zu trinken geben' < PP *udü-* < FU *amta-*; VT *juk-*, *Íukü-* ~ ZR *juk-* 'teilen, trennen' < PP *jukü-* < UR *jaka-*; VT *mus* ~ ZR *mus* 'Leber' < PP *musk(3)* < UR *maksa*; VT *bur* ~ ZR *bur* 'gut' < PP *bur* < FP *para*.

További 35 esetben legalább az egyik nyelvben megmaradt az $*u$: $u \sim ü$ (10), $ü \sim u$ (23), $i \sim u$ (2). Pl. VT *vü:ü* ~ ZR *vu:* 'Wurzel' < PP *vu ü* < FU *wan̄a*; VT *süü-* 'stehen', *sültü-* 'aufstehen' ~ ZR *sulal-* 'stehen' < PP *sülü-* < FU *salk3-*;

Az $*u > ü$ változást redukálódásnak tekinthetjük. A VT *ivor* ~ ZR *juôr* esetében a votjákban a *j* palatalizáló hatása érvényesült, a VT *šifü*, *šüfü* ~ ZR *šul* szóban pedig $*u > ü$ redukálódás, majd az *l* hatására palatalizáció történt.

Egy szóban (VT *omür* ~ ZR *ümral-*) a PP $*u$ (< FP $*u$) az egyik nyelvben az egyik, a másikban a másik lehetséges módon változott: nyíltabbá vált, illetve redukálódott.

A VT *kwas* 'Skier, Schneeschuhe', ZR *küös* < PP *kuas* < ? FP *kowt3* szóban a PP $*u$ a zürjénben $ü$ -vé redukálódott, a votjákban labializálta a *k*-t, maga pedig delabializálódott és nyíltabbá vált. Szórványosan hasonló folyamat játszódott le az $*$ és az $*o$ hatására is.

Az idetartozó szavak közül 90 óspermi, 125 pedig előpermi eredetű. Az utóbbiak közül 103-ban rekonstruálható az előzmény: $*a$ (30), $*o$ (34), $*a/o$ (11), $*o/$ (1), $*o/a/ô$ (1), $*u$ (17), $*ä/e$ (1), $*e$ (6), $*i$ (1), $*i/e$ (1). Az előpermi $*u$ csak az esetek negyedében maradt meg, de az alsóbb nyelvállású veláris magánhangzók zártabbá válása ismét megnövelte az $*u$ -k számát. A szórványos palatális előzmények esetében arról van szó, hogy egyes szavakban az $*e$ már korán $*o$ -vá vált, és ezek a másodlagos $*o$ -k is részt vettek az eredetiek zártabbá válásában. Példák: VT *kudo* 'grosser Korb' ~ ZR *kuda* < PP *kuda* < FP *konte*; VT *tuna-* 'wahrsagen' ~ ZR *tunal-* < PP *tunal-* < UR *tuna-*; VT *ul* 'Ast, Zweig' ~ ZR *ul* < PP *uli* < FP *el3*.

Az egyetlen $*i$ előzmény a VT *jumal* 'süss' ~ ZR *jumol* < PP *jumal* < FP *jimälä* szóban elhasonulással magyarázható.

Irodalom

Bubrich, D. V. (1929), K voprosu o permskom vokalizme. Bjulletěň Leningradskogo obšestva issledovatelej ku³tury finno-ugorskich narodnostaej, 4. Leningrad. 18–19.

Bubrich, D. V. (1948), Istoričeskaja fonetika udmurtskogo jazyka. Iževsk.

Csúcs Sándor (1972), A votják nyelv orosz jövevényszavai II. NyK 74: 27–47

- Csúcs Sándor (1980), A votják-tatár nyelvi kapcsolatok és történeti hátterük II. NyK 82: 135–148
- Csúcs Sándor (1983), A votják nyelvtörténet korszakai. In: Urálistikai tanulmányok. Budapest 1983. 85–94
- Csúcs Sándor (1984), Einige Probleme der Phonologie des Wotjakischen. In: Studien zur phonologischen Beschreibung uralischer Sprachen (Bibliotheca Uralica 7). Budapest. 167–181
- Csúcs Sándor (1990), Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen. Budapest.
- Décsy Gyula (1969a), Finnugrische Lautforschung. UAJb. 41: 33–75.
- Décsy Gyula (1969b), Die Streifragen der finnugrischen Lautforschung. UAJb. 41: 183–211.
- Dressler, W. U. (1977), Grundfragen der Morphonologie.
- Dressler, W. U. (1980), A Semiotic Model of Diachronic Process Phonology.
- ESK = Lytkin – Guljajev, Kratkij etimologičeskij slovar komi jazyka. Moskva 1970.
- Genetz, Arvid (1897), Ost-permische Sprachstudien. JSFOu. 15/1: 1–57.
- Gerhardt, Dietrich (1969), Diskussionsbemerkungen auf dem Fogelius-Symposion. UAJb. 41: 173–175.
- Hajdú, Péter (1969), Zu den Kernfragen der finnisch-ugrischen Vokalforschung. UAJb. 41: 179–182.
- Hajdú, Péter (1973), Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest.
- Hajdú, Péter (1981), Az uráli nyelvészet alapkérdései. Budapest.
- Harms, Robert T. (1967), Split, Shift and Merger in the Permian Vowels. UAJb. 39: 163–198.
- Häkkinen, Kaisa (1976), Vokaalisynteesiin perustuva tutkimus suomen ja unkarin vokaalifoneemien rajoista. Sananjalka 18: 70–77.
- Honti, László (1979), Az ugor nyelvek jellemző vonásai. NyK 81: 225–245.
- Itkonen, Erkki (1946), Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen. FUF 29: 222–337.
- Itkonen, Erkki (1954), Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. FUF 31: 149–345.
- Itkonen, Erkki (1966), Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
- Itkonen, Erkki (1967), (Besprechung von Lytkin 1964) Voprosy Jazykoznanija 1967/1: 139–144.
- Itkonen, Erkki (1969a), Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung. UAJb. 41: 76–111.
- Itkonen, Erkki (1969b), Thesen und Antithesen in der finnisch-ugrischen Lautforschung. UAJb. 41: 212–251.
- Itkonen, Erkki (1975), Nachträgliche Bemerkungen 3. Horizontale und vertikale Vokalharmonie. FUF 41: 359–370.
- Kelmakov, V. K. (1975a), Refleksy praudmurtskich srednerjadnych glasnych verchnego pod"ema v sovremennyh dialektach. SFU 11: 96–104.
- Kelmakov, V. K. (1975b), Sud'ba praudmurtskogo ogublennoo ö v sovremennyh dialektach. SFU 11: 259–270.

- Kelmakov, V. K. (1976), K voprosu o periodizacii istorii udmurtskogo jazyka. SFU 12: 283–289.
- Kelmakov, V. K. (1978), K voprosu o dvuch *o* v. praudmurtskom jazyke. SFU 14: 20–40
- Korenych Éva (1974), Korenych, Éva: Permi vokalizmusproblémák. NyK 76: 37–75.
- Laziczius Gyula (1963), Fonetika. Budapest.
- Lytkin, V. I. (1930), Dialekt Kobry. In: Sbornik Komissii po sobiraniu slovarja i izučeniju dialektov komi jazyka, 1. Syktyvkar. 29–47.
- Lytkin, V. I. (1952a), Drevnepermskij jazyk. Moskva.
- Lytkin, V. I. (1952b), K voprosu o vokalizme permskich jazykov. Trudy Instituta Jazykoznanija 1. Moskva. 58–106.
- Lytkin, V. I. (1957), Istoričeskaja grammatika komi jazyka. Syktyvkar.
- Lytkin, V. I. (1961), Komi-jazvinskij dialekt. Moskva.
- Lytkin, V. I. (1964), Istoričeskij vokalizm permskich jazykov. Moskva.
- Lytkin, V. I. (1972) Labializacija glasnych v permskich i marijskom jazykach. SFU 8: 101–113.
- Martinet, André (1963), Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft. Stuttgart.
- Martinet, André (1973), A nyelvfejlődés kutatásának szempontjai. In: A nyelvtudomány ma. Budapest. 347–391.
- Mikola Tibor (1979), A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéhez. NyK 81: 113–118.
- Nasibullin, R. S. (1977), O nekotorych osobennostjach vokalizma kanlinskogo govora. In: Voprosy udmurtskoj dialektologii. Izevsk. 62–84.
- Rédei, Károly (1963), Az ősspermi első szótagbeli **ü* > *** és *** > *ü* hangváltozásról. NyK 65: 371–373.
- Rédei, Károly (1968), A permi nyelvek első szótagi magánhangzóinak a történetéhez. NyK 70: 35–46.
- Rédei, Károly (1969), Neue Aspekte zur permischen Vokalforschung. UAJb 41: 130–141.
- Rédei, Károly (1970), Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Budapest.
- Rédei, Károly (1978), Chrestomathia Syrjaenica. Budapest.
- Rédei, Károly (1984), A szóeleji és szóbeljeji mássalhangzók delabializáló hatása az ősspermben. NyK 86: 191–195.
- Rédei, Károly (1986), Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. Wien.
- Rédei, Károly (1988), Geschichte der permischen Sprachen. In: Denis Sinor(ed.): The Uralic Languages Vol. 1. 351–394.
- Rédei Károly – Róna-Tas András (1975), A permi nyelvek ősspermi kori bolgár-török jövevényszavai. NyK 74: 281–298.
- Riese, Timothy (1998), Permian. In: Daniel Abondolo (ed.): The Uralic Languages. London – New York. 249–275.
- Sammallahti, Pekka (1988), Historical Phonology of the Uralic Languages with Special Reference to Samoyed, Ugric, and Permic. In: Denis Sinor (ed.): The Uralic Languages. 478–554.
- Steinitz, Wolfgang (1944), Geschishte des finnisch-ugrischen Vokalismus. Stockholm.

- Steinitz, Wolfgang (1964), *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus*². Berlin.
 Tepljasina, T. I. (1970), *Jazyk besermjan*. Moskva.
 UEW = Károly Rédei: *Uralisches etymologisches Wörterbuch* Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdélyi, László Honti, Éva Korenchy, Éva K. Sal und Edit Vértes. I–II. Budapest 1986–1988.
 Uotila, T. E. (1944), *Lehnwörter des Permischen*. JSFOu. 52/5.
 Wichmann, Yrjö (1903), *Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen*. MSFOu. 21.
 Wichmann, Yrjö (1915), *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf des Syrjänische*. MSFOu. 36.
 Wurzel, W. U. (1977), *Zur Stellung der Morphologie im Sprachsystem*.

Rövidítések

A votják nyelvjárások rövidítései

B	=	beszermán	MU	=	Malmizs-Urzsum
Ba.	=	Bavli	N	=	északi nyelvjárások
BT	=	Buj-Tanyp	Per.	=	peremnyelvjárások
G	=	Glazov	S	=	Szarapul
J	=	Jelabuga	Süd.	=	déli nyelvjárások
K	=	Kazán	SW	=	délnyugati nyelvjárások
Ka.	=	Kanli	Š	=	Sosma
Ku.	=	Kukmor	Šg.	=	Sagirt
KU	=	Krasnoufimsk	Ta	=	Tatisli
M	=	Malmizs	Tš.	=	Taskiesi
Mi.	=	középső nyelvjárások	U.	=	Ufa

A zürjén nyelvjárások rövidítései:

I	=	Izma	SO	=	Felső-Sziszola
KP	=	komi-permják nyelvjárások	Ud.	=	Udora
KZ	=	komi-zürjén	V	=	Vicsegda
Le.	=	Letka	Viš.	=	Visera
Lu.	=	Luza	Vm	=	Vim
PN	=	északi permjék			
PO	=	keleti permjék (= Genetz PO, Lytkin Ja. = Jazva)			
PS	=	déli permjék			
S	=	Sziszola	VO	=	Felső-Vicsegda
Skr	=	Sziktivkar	VU	=	Alsó-Vicsegda
SM	=	Közép-Sziszola	Zu.	=	Zuzda

Egyéb rövidítések

C	=	mássalhangzó
Carit.	=	Caritivus
csuv.	=	csuvas
EP	=	előpermi (UR, FU és FP összefoglaló megjelölése)
FP	=	finn-permi alapnyelv
FU	=	finnugor (alapnyelv)
FUF	=	Finnisch-ugrische Forschungen. Helsinki
i.m.	=	idézett mű
Inst.	=	Instrumentalis
JSFOu.	=	Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki
Km.	=	középmongol
közv.	=	közvetjék
L	=	irodalmi nyelv
MSFOu.	=	Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki
NyK	=	Nyelvtudományi Közlemények. Budapest
or.	=	orosz
ótör.	=	ótörök
Pl	=	pluralis
PP	=	őspermi
PV	=	ősvotjék
Px	=	birtokos személyrag
PZ	=	őszürjén
SFU	=	Sovetskoe Finnougrovedenie. Tallinn
Sg	=	singularis
tat.	=	tatár
UAJb	=	Ural-altäische Jahrbücher
UR	=	uráli alapnyelv
V	=	magánhangzó
VT	=	votjék
ZR	=	zürjén